

"A Study of the Realist Aspects of the Fiction Works of Northern Climate Literature"

Mehri Mossaed.¹, Saeed Mehri²

Recived: 3/2/2021

Accepted: 16/7/2021

Abstract

This research intends to express the realist aspects in the best fictional works of three climatic generations of this region. The wave of climatography in the north, like in other parts of Iran, began in the 1940s; Beh-Azin and Bozorg Alavi were the first generation writers, Mahmoud Tayari was the second generation writers and Bijan Najdi was the third generation writers of these northern climate writers. Political events such as the Jungle Movement and the Mirzakoochak Khan Uprising, the special nature, the efforts of fishermen, the foggy and rainy weather of the north as the background of events are especially reflected in the works of northern writers. On the other hand, the structure of the story, in accordance with the realist criteria, serves to express the critical-corrective attitudes of the authors. The reference to internal and external conflicts, popular movements against the landlord system, etc., was in fact a demonstration of the real life of the people and a sign of protest and criticism. Thus, among the types of realists, the writers of the North have used the styles of social and critical realism more than anything else; of course, everyone has chosen a writing style according to the circumstances and their type of thinking; for example, Bijan Najdi has used the fluid flow of the mind.

Keywords: *Realism, climatic literature, northern storytellers*

¹. Corresponding author, PhD student in lyrical literature, Persian literature group, Faculty of Persian Literature, Shiraz university, Iran, Email: mehrimossaed13@yahoo.com

² Phd student in mystical literature, Persian literature group, Faculty of Persian Literature, Ferdowsi university, Iran, Email: sam.mehri@yahoo.com

Extended Abstract

1. Introduction

Realism, as a literary school, emerged in France in the mid-nineteenth century from writers such as Chateaubriand, Balzac, and Flaubert. Realist writers try to reflect the lives of the people of their time in a complete objective and real way with its good and bad, and far from imagination. This is how the realist writer tries to show reality as it is when creating a work more as a spectator.

Realism, as one of the largest literary schools in the world, has branched out into various branches of elementary, magical, new, psychological, social (socialist) and critical realism since its inception. The rudimentary realism committed itself to accurate, complete and honest recreation, but it sees the simple social environment and the contemporary world. In magical realism, the structures of reality are transformed and a real world is created, but with its own cause-and-effect relations. In fact, magical realism is a combination of reality, myth and history. The neorealist authors sought to portray the contemporary reality of World War I and the resistance that followed to testify an era that tragically questioned all Italians. Realism is personality-centered psychology and uses characters to express themselves on social or political issues. Critical realism refers to works in which the characters reject the social situation and try to change it. The socialist realist artist must be able to have a proper understanding of social conditions and to be sensitive to them in the form of a work of art. Social analysis, the study and embodiment of human life in society, the study and embodiment of social relations, individual-society relations, and the structure of society itself are the principles of the school of realism. During the constitutional period, it led to the presence and influence of world literary schools in Persian fiction. In the meantime, realism has been the most successful. Iranian storytellers use the school of realism as a tool to express their ideas and criticize the obstacles to the progress or modernism of Iranian society. Political and social developments in Iranian society in the field of literature led to the creation of works with social and political themes.

The first realist story was *The Horrible Tehran* by Mushfeq Kazemi, and then we can name the stories of Sadegh Hedayat, Bozorg Alavi, Jalal Al-Ahmad, Siman Daneshvar, Reza Barahani, Gholam Hossein Saedi and Dolatabadi. At this stage, the writers are dissatisfied with the current situation and in order to achieve a better and more intellectual

social situation, they confront the traditional thought of their time and try to bring about socio-political changes. Consequently, climatic writers chose the style of realism to show the existing realities of society and the natural phenomena of their particular climate. And by presenting the facts on the context of this literary school, they engage their heroes. Thus, due to its documentary and sociological approach, climateist literature also considers the school of realism appropriate for describing indigenous realities.

Research Question(s)

1. Which of the fictional works of the northern climate is the most prominent characteristics of the school of realism?
2. What types of realism do the authors have used?
3. Has profiting from the school of realism had any significant impact on the value of their work, and have they been successful in doing so?

2. Literature Review

Several studies have been conducted on climatic literature in general; Mohammad Ali Spanloo (1979) was the first to raise the issue of the influence of climatic elements on contemporary Iranian fiction and proposed the term "Khuzestan School". Others have referred to climatic literature in some of their works and not independently; For example, Hassan Mir Abedini (1998) divided climatic literature into two regions, north and south, and paid more attention to studying the themes of the stories of these regions. Yaghoub Azhand in a part of his article (1991) has divided and differentiated the narrative styles of different regions and their linguistic characteristics and expressive context. Ali Taslimi (2004) also briefly discussed the characteristics of climatic and rural literature in a part of his book. In 2008, the Milky Hero has also discussed in detail the effects of different regions on the style of writers. In addition, following the holding of a conference entitled "Study of Gorgan Climate Literature", a book called "Fiction Literature" (2001) was published, which examined climate literature and its impact on poets and writers. Morshedi (2009) has also written his master's thesis entitled "Study of Climatic Literature in the Works of Southern Writers" (2009) on Southern Climatic Literature and its reflection in the works of Southern writers. In all of these works, more emphasis is placed on distinguishing climatic literature from national literature, expressing its general characteristics and finding climatic elements, and

none of them focuses on their influence on literary schools and its result. Therefore, in this new study, we have looked at the northern climate literature from a new perspective and examined the realist aspects of these works. There are many works on the literary schools of the world, particularly realism, and in this research we have tried to use first-hand sources in this field as our background; that is, the literary schools of Reza Seyed Hosseini (1987), *Realism and Anti-Realism in Literature* by Sirus Parham (1981), *Realism* by Damian Grant (1997).

3. Methodology

This research intends to criticize and study the climatic stories of the North and their realistic values from a scientific perspective in a specific context. Initially, explanations about realism and its types are presented, and then the main features of the school of realism are explained in the works of the authors in question, which are consistent with this school.

4. Results

Studies show that the wave of northern climatic literature began with the novel *The Daughter of a Peasant* and the short story of the great Alavi Gilemard and flourished with a collection of short stories by Mahmoud Tayari, Akbar Radi, Kazem Sadat Eshkori and Bijan Najdi. Political events such as the Jungle Movement and the Mirzakoochak Khan Uprising, the special nature, the efforts of fishermen, the foggy and rainy weather of the north as the background of events are especially reflected in the works of northern writers. The wave of climatic literature of the 1940s influenced northern writers as much as it influenced southern writers. Climatologists usually find the use of realist style to better represent the climate; Of course, depending on the conditions of each climate and the author's intellectual point of view, a certain type of realism is used; In southern climatic literature, magical realism has a significant effect due to the belief in imaginary beings, and in northern climatic literature, due to living problems, hard works and suffering of people to make a living, social realism is widely discussed. The literature of this region also pays considerable attention to the Russian Revolution and the regional uprisings and the lifestyle of the owner and the peasant, which had a huge impact on this region, and the authors expressed their critical views on these matters. Thus, after social realism, a tendency towards critical realism is observed in the northern climatic literature.

In this study, some of the best works of northern climatic literature in which realist aspects were more prominent were examined. Beh Azin

and Alavi, who were from the first generation of northern climatists, in their two works, *Daughter of Peasant* and *Gilehmard*, not only show the political, social and living conditions of different classes of people with a realistic view, but also address the poverty of workers, tyranny of landlords and oppression and anti-oppression of the peasants. And also criticize the poor social conditions and poor living conditions of homeless people. Also, among the second generation of writers, Akbar Radi in the two stories "Rain" and "Road" and Mahmoud Tayari in the story "Plans and Crows" described the situation of deprived people of the lower classes of society in this climate.

Bijan Najdi, as the author of the third generation of northern climatic literature, opened a new path in the field of climatic literature by using the fluid flow of the mind; Through the association of the characters' minds, he narrates the events of the story and their logical cause and effect, and describes the social conditions of the time under the influence of the school of social realism. It can even be said that realism is more tangible because the audience is confronted with the mentalities of the characters in these stories,. The fluid flow of the mind in Bijan Najdi's stories reflects the radiance of the lonely people of the northern climate. He also illustrates the deep connection between human and nature in northern climate. Therefore, Bijan Najdi is only concerned with social realism.

References

1. Alavi, Bozorg (1998) *Gileh Mard*, Tehran, Negah Publications.
2. Bayat, Hossein (2008) *Dastan nevisi e jaryan e sayyal e zehn*, Tehran, Elmi-Farhangi publications.
3. Eshghi, Behzad (2004) "Nevisandei herfee'i va momayezi seiyasi", contained in *Shenakhtname ye Akbar Raadi*, by Faramarz Talebi, Tehran, Qatreh Publishing.
4. Etemadzadeh, Mahmoud (1999) *From Az Har Dari (Political-Social Biography)* Tehran: Doustan Publishing.
5. Etemadzadeh, Mahmoud..... (2005) *Dokhtar e rayat*, Tehran, Donya ye No Publications.
6. Grant, Damian (1997) *Realism*, translated by Hassan Afshar, second edition, Tehran, Markaz Publishing.
7. Hosseini, Saleh (1989) "Jaryan e sayyal e zehn", published in *Mofid* monthly, third year, number 10, pp. 25-42
8. Izdiar, Mohsen and Elham Abedi (2012) "Barrasi e Tatbigi e roman e "Hamsayeha "by Ahmad Mahmoud and"Dokhtar e Rayat " az do didgah e sakhtari va mohtavaaeei", *Zibaaeei shenasi ye adabi Quarterly*, Fourth Year, No. 11.

9. Mir Abedini, Hassan (2004) "Dastan nevisi ye Akbar Radi", contained in Shenakhtname ye Akbar Radi, Faramarz Talebi, Tehran: Qatreh Publishing.
10. Mirsadeghi, Jamal and Meymant (1998) Vaje name ye honar e dastan nevisi, Tehran Ketab e Mahnaz Publishing.
11. Najdi, Bijan (2000) Dobare az haman kheiyabanha, second edition, Tehran, Nashr-e Markaz, 2000,
12. (2001) Youzpalangani ke ba man davideand, Tehran, Markaz Publishing.
13. (2001) Dastanha ye natamam, Tehran, Markaz Publishing.
14. Parham, Sirus (1981) Realism va zed e Realism dar adabiat, Sixth Edition, Tehran, Agah Publications.
15. Rezaeirad, Mohammad (2004) "Rikht shenasi shakhsiat dar Asar e Akbar Radi", contained in Shenakhtname ye Akbar Radi, by Faramarz Talebi, Tehran, Qatreh Publishing.
16. Samimi, Mohammad Baqer "Chand dahe hozour dar arse ye adabiat e dastani va faaliat e ejtemae", Kelk, No. 130.
17. Sedighi, Alireza (2009) "Asbab va sovar e ebham dar dastanha ye Bijan Najdi", Pazhouhesh e zaban va adab e farsi, No. 12, pp. 147-161.
18. Seyed Hosseini, Reza (1987) Maktabha ye adabi, Ninth Edition, Tehran, Nil Publications.
19. Shiri, Ghahraman (2008) Maktabha ye dastannevisi dar Iran, Tehran: Cheshmeh.
20. Shokri, Fadavi (2007) Vaghe graee dar adabiat e moaser, Tehran, Agah Publications.
21. Taheri, Ghodratollah (2002) "Barrasi va Tahlil e Jaryanha ye siasi e dastannevisi moaser", Pazhouhesh e zaban va adab e farsi, First Issue, pp. 80-85
22. Talebi, Faramarz (2004) Shenakhtname ye Akbarradi, Tehran, Qatreh Publishing.
23. Taslimi, Ali (2004) Gozarehaee dar adab e moaser e Iran(dastan), Akhtaran Publishing
24. Tayari, Mahmoud (1344) Tarhha va kalaghha, Rasht: Ta'ati Publishing.

بررسی جنبه‌های رئالیستی آثار داستانی ادبیات اقلیمی شمال

مهری مساعد^{۱*}؛ سعید مهری^۲

دریافت مقاله: ۱۳۹۹/۱۱/۱۵

پذیرش مقاله: ۱۴۰۰/۰۴/۲۵

چکیده

این پژوهش بر آن است که جنبه‌های رئالیستی را در بهترین آثار داستانی سه نسل اقلیم‌گرای این منطقه بیانگر و نشانگر باشد. موج اقلیمی‌نگاری در شمال همانند دیگر بخشهای ایران از دههٔ چهل شروع شد. به‌آذین و بزرگ علوی نویسندگان نسل اول، محمود طیار نویسنده نسل دوم و بیژن نجدی نویسندهٔ نسل سوم این اقلیمی‌نویسان شمال بودند. حوادث سیاسی همچون نهضت جنگل و قیام میرزا کوچک‌خان، طبیعت ویژه، تلاش ماهیگیران و صیادان، هوای مه‌آلود و بارانی شمال به عنوان پس‌زمینهٔ رویدادها در آثار نویسندگان شمالی نمود خاصی دارد. از سوی دیگر، ساختار داستان نیز منطبق بر معیارهای رئالیستی در خدمت بیان نگرشهای انتقادی- اصلاحی نویسندگان است. اشاره به درگیریهای داخلی و خارجی، جنبشهای مردمی علیه نظام مالک رعیتی و... درواقع نمایش زندگی واقعی مردم و نشان اعتراض و انتقاد بود. بنابراین از بین انواع رئالیست، نویسندگان شمال بیش از هرچیز از سبکهای رئالیسم اجتماعی و انتقادی بهره برده‌اند. البته هرکس با توجه به شرایط و نوع تفکرش، سبک نویسندگی خاصی را برگزیده است؛ به‌عنوان نمونه بیژن نجدی از جریان سیال ذهن بهره برده است.

کلیدواژه‌ها: واقعگرایی، ادبیات اقلیمی، داستان‌نویسان شمال.

*۱. دانشجوی دکتری ادبیات غنایی دانشگاه شیراز. نویسنده مسئول: mehrimossaed13@yahoo.com

۲. دانشجوی دکتری ادبیات عرفانی دانشگاه فردوسی مشهد

۱. مقدمه

رئالیسم یا واقعگرایی به عنوان یک مکتب ادبی در نیمه قرن نوزدهم به دست نویسندگانی چون شافلووری، موژره و دورانتی در فرانسه به وجود آمد. درواقع این نویسندگان متوسط، پایه‌گذاران رئالیسم نامیده می‌شوند و از طریق آنان این مکتب به دیگر کشورها راه یافت. اصل مکتب رئالیسم این است که نویسنده در اثر خود، نباید تخیل را چندان به کار بگیرد؛ بلکه باید با بیطرفی و به دور از هر گونه قضاوتی، تنها راوی داستان باشد. نویسندگان رئالیست میکوشند زندگی مردم زمان خود را به شکلی کاملاً عینی و واقعی در آثار خود منعکس کنند. آنان با نشان دادن مشکلات اجتماعی و فاصله طبقاتی میان مردم و پرده برداشتن از رفتار ناشایست طبقه اشراف، اعتراض خود را به هئیت حاکم ابراز می‌کنند (سیدحسینی، ۱۳۸۷: ۲۶۴). این گونه است که نویسنده واقعه‌ها هنگام آفریدن اثر بیشتر به عنوان تماشاگر عمل می‌کند و افکار و احساسات و عواطف خویش را در جریان داستان وارد نمی‌کند؛ بلکه سعی در نشان دادن واقعیت دارد؛ آن گونه که هست؛ بدین ترتیب رئالیسم عبارت است از:

نمایاندن زندگی است آن‌چنانکه واقعاً هست؛ به عبارت دیگر بیان واقعی زندگی و واقعیت. بر این مایه همه ارزشهای اجتماعی، اخلاقیات، آداب و رسوم، معتقدات عمومی، ذهنیات و ویژگیهای فردی همگی نمودار شرایط اجتماعی معینی است؛ پس نمود اینها را باید در وضعیت جامعه‌ای مورد بررسی قرار داد که آنها را پدید آورده‌است (پرهام، ۱۳۶۰: ۳۹).

لازم به ذکر است که مکتب رئالیسم بیشتر مکتب داستان است تا شعر. این مکتب ادبی از آغاز داستان‌نویسی مدرن در ایران مورد توجه قرار گرفت.

بعضی از تحولات سیاسی، اجتماعی و تاریخی در ایران، راه پیدایش و رونق رمان فارسی به طور اعم و رمان رئالیستی را به طور اخص هموار کرد. ارزش یافتن فرد و افکار و عواطف و روحیات انسانی از عوامل مهم پیدایش رمان و داستان کوتاه فارسی است که زندگی فرد را بر بستر ماجراهای اجتماعی توصیف می‌کردند. داستان نویسان ایرانی از مکتب رئالیسم به عنوان ابزار بیان عقاید خویش و انتقاد از موانع پیشرفت یا مدرنیسم جامعه ایران سود می‌جستند (فدوی، ۱۳۸۶: ۱۴ و ۱۵). مکتب رئالیسم در ایران، پس از نهضت مشروطه به آفرینش داستانهایی با مضمونهای اجتماعی و سیاسی منجر شد. تحولات سیاسی و اجتماعی جامعه ایرانی در حوزه ادبیات منجر به آفرینش آثاری

با مضامین اجتماعی و سیاسی شد و نگاه نویسندگان را به مفاهیم فکری و مظاهر طبیعی و اجتماعی تغییر داد. نویسندگان بر آن شدند تا دقایق امور و جزئیات هر حادثه و حالت را تشریح و تصویر کنند.

اولین داستان واقعگرا، تهران مخوف اثر مشفق کاظمی بود. سپس می‌توان از داستانهای صادق هدایت، بزرگ علوی، جلال آل‌احمد، سیمن دانشور، رضا براهنی، غلامحسین ساعدی و دولت‌آبادی نام برد. در این مرحله نویسندگان از وضع موجود ناراضی هستند و برای رسیدن به وضع اجتماعی بهتر و روشنفکرانه با فکر سستی روزگار خویش مقابله، و در ایجاد تغییرات اجتماعی سیاسی سعی می‌کنند. در پی آن، نویسندگان اقلیمی نیز برای نشان دادن واقعیت‌های اجتماع و پدیده‌های طبیعی اقلیم خاص خود، سبک رئالیسم را برگزیدند و از طریق نشان دادن واقعیتها بر بستر این مکتب ادبی، قهرمانان خویش را درگیر کردند. بررسی داستانهای اقلیمی شمال نشان می‌دهد که بهره‌گیری از مکتب رئالیسم در آنها نمود چشمگیری دارد. گستره اقلیم شمال در داستانهای آن از گیلان گرفته تا مازندران و گرگان و بندر ترکمن است و مسائل بومی و محیطی، بازتابی چشمگیر در داستانها دارد که البته سهم گیلان در این میان از همه بیشتر و مهمتر است و غالب نویسندگان از خطه گیلان هستند. این پژوهش بر آن است که از دریچه علمی و در چهارچوبی خاص، داستانهای اقلیمی شمال و ارزشهای واقعگرایانه آنها را نقد و بررسی کند. به این گونه که ابتدا توضیحاتی درباره رئالیسم و انواع آن ارائه، و در ادامه ویژگیهای اصلی مکتب رئالیسم در آثار نویسندگان مورد بحث تشریح می‌شود که با این مکتب همخوانی دارد.

۱-۱ پرسشهای پژوهش

۱. ویژگیهای مکتب رئالیسم در کدام آثار داستانی اقلیم شمال نمود چشمگیری دارد؟
۲. نویسندگان از کدام گونه‌های واقعگرایی بهره برده‌اند؟
۳. آیا سودجستن از مکتب رئالیسم در ارزشمندی آثارشان تأثیر بسزایی داشته است و آنها در این امر موفق بوده‌اند؟

۲. پیشینه تحقیق

درباره ادبیات اقلیمی به طور کل پژوهشهایی چند صورت گرفته است. محمدعلی

سپانلو (۱۳۵۸) نخستین کسی بود که موضوع تأثیر عناصر اقلیمی را بر داستان‌نویسی معاصر ایران مطرح کرد و اصطلاح «مکتب خوزستان» را پیشنهاد کرد. دیگران نیز در بخشی از آثار خود و نه به طور مستقل به ادبیات اقلیمی اشاره کرده‌اند؛ به عنوان نمونه حسن میرعابدینی (۱۳۷۷) ادبیات اقلیمی را به دو منطقه شمال و جنوب تقسیم، و بیشتر به بررسی درونمایه داستانهای این مناطق توجه می‌کند. یعقوب آرژند نیز در بخشی از مقاله خود (۱۳۶۹) به تقسیم بندی و تمایز سبکهای داستانی مناطق مختلف و اختصاصات زبانی و بافت بیانی آنها پرداخته است. علی تسلیمی (۱۳۸۳ ش.) نیز به طور گذرا در بخشی از کتابش، ویژگیهای ادبیات اقلیمی و روستایی را مطرح می‌کند. هم چنین قهرمان شیری در کتاب خود (۱۳۸۷ ش.) به طور مفصل درباره تأثیرات مناطق مختلف بر سبک نویسندگان بحث کرده است. علاوه بر اینها به دنبال برگزاری همایشی با عنوان «بررسی ادبیات اقلیمی گرگان» کتابی به نام «ادبیات داستانی» (۱۳۸۰ ش.) منتشر شد که به بررسی ادبیات اقلیمی و تأثیر آن بر شاعران و نویسندگان می‌پردازد. مرشدی (۱۳۸۸) نیز پایان‌نامه کارشناسی ارشد خود را با عنوان «بررسی ادبیات اقلیمی در آثار نویسندگان جنوب» (۱۳۸۸ ش.) درباره ادبیات اقلیمی جنوب و بازتاب آن در آثار نویسندگان جنوب قرار داده است. در همه این آثار بیشتر تأکید بر جدا کردن ادبیات اقلیمی از ادبیات ملی، بیان ویژگیهای کلی آن و یافتن عناصر اقلیمی است و هیچ‌کدام درباره تأثیرپذیری آنها از مکاتب ادبی و نتیجه آن سخنی نگفته‌اند؛ به همین دلیل در این پژوهش جدید از دیدگاهی تازه به ادبیات اقلیمی شمال نگریسته، و جنبه‌های رئالیستی را در این آثار بررسی کرده‌ایم. درباره مکاتب ادبی جهان بویژه رئالیسم آثار متعددی در دست است. منابع دست اول در این حوزه پیشینه کار این مقاله است؛ از جمله مکتبهای ادبی (۱۳۶۶) از رضا سیدحسینی، گرانت، رئالیسم و ضدرئالیسم در ادبیات (۱۳۶۰) از سیروس پرهام، رئالیسم (۱۳۷۶) از دیمیان گرانت.

۳. بیان مسأله

۳-۱ رئالیسم و انواع آن

مکتب رئالیسم از ابتدای ظهور تاکنون با توجه به پیوندی که میان فرد و جامعه برقرار کرده، هیچ‌گاه رونق خود را از دست نداده و در همه دورانها، هوادارانی برای خود کسب کرده است. واقعیات و حقایق جامعه معمولاً در آثار سخنوران هر دوره به‌شکلی

بروز پیدا می‌کند؛ اما در آثار نویسندگان اجتماعی، نمود بیشتری می‌یابد؛ چراکه این نویسندگان، «مردم و اجتماع» را مبنا و زمینه اصلی آثارشان قرار می‌دهند. آنها در آثار خود عموماً از مظاهر ادبی و پیرایه‌های رایج پرهیز می‌کنند و قلم و امکانات بشمار آن را در راستای تعهدات اجتماعی خود به کار می‌برند.

رئالیسم به عنوان یکی از بزرگترین انواع مکاتب ادبی در جهان در طول سالیانی که از پیدایش آن می‌گذرد به شاخه‌های متعددی تقسیم شده است که در اینجا به طور گذرا به این انواع اشاره می‌شود:

۳-۱-۱ رئالیسم ابتدایی

این نوع از رئالیسم بیشتر با کارهای بالزاک آغاز می‌شود. رئالیسم ابتدایی خود را به بازآفرینی دقیق و کامل و صادقانه محیط اجتماعی و جهان معاصر متعهد می‌بیند؛ اما این بازآفرینی بسیار ساده است و الگویی ارائه نمی‌شود. علاوه بر این، رئالیسم ابتدایی نسبت به آینده بدبین است و به آن امیدی ندارد (گرانث، ۱۳۷۵: ۵۶).

۳-۱-۲ رئالیسم جادویی

رئالیسم جادویی^۱ یکی از شاخه‌های واقعگرایی است که در آن ساختارهای واقعیت دگرگون، و دنیایی واقعی اما با روابط علت و معلولی خاص خود آفریده می‌شود. درواقع، رئالیسم جادویی، ترکیبی از واقعیت، افسانه و تاریخ است. در داستانهایی که به سبک واقعگرایی جادویی نوشته شده، همه چیز عادی است؛ اما عنصری جادویی و غیرطبیعی در آنها وجود دارد؛ همانند داستانهای اقلیم جنوب که جن و پری و موجودات وهمی، جزئی از زندگی واقعی به‌شمار می‌آیند.

۳-۱-۳ رئالیسم نو

نئورئالیسم گرایشی هنری/ادبی است که بیشتر در دوره پس از جنگ جهانی بر آن تأکید شده است. مولفان نئورئالیست قصد داشتند تا واقعیت معاصر جنگ و مقاومت پس از آن را به نمایش بگذارند تا شهادتی بدهند از عصری که به گونه‌ای مصیبت‌بار همه مردم ایتالیا را زیر سؤال برده بود. همچنین نیاز به عرضه مستقیم داستان از زندگی زیسته شده به زبان اول شخص، هم از سوی نویسندگان و هم از سوی خوانندگان احساس، و این امر باعث شد زبان نثر را به جای شعر برگزینند؛ زبانی ساده، روان، مکالمه‌وار که بسیار

با زبان سنگین و پرطمطراق ادب کلاسیک متفاوت و به سبک زبانی جراید دهه‌های بیست و سی قرن بیستم بسیار مشابه بود.

۳-۱-۴ رئالیسم روانشناختی

این نوع از رئالیسم شخصیت‌محور است با تمرکز بر اینکه انگیزه و دلیل شخصیت‌ها در تصمیم‌گیریهای خاص چیست. رئالیسم روانشناختی گاهی اوقات از شخصیت‌ها برای بیان اظهارنظر درباره موضوعات اجتماعی یا سیاسی استفاده می‌کند. جنایت و مکافات اثر فئودور داستایوفسکی (۱۸۶۶) رمانی واقع‌گرایانه و روانشناختی است درباره مردی که نقشه‌ای برای کشتن یک زن و گرفتن پول او کشیده است تا بتواند از فقر و تنگدستی نجات یابد؛ اما بعد از این کار دچار احساس گناه و پارانویای بسیار زیادی می‌شود.

۳-۱-۵ رئالیسم انتقادی (واقع‌گرایی انتقادی)

واقع‌گرایی انتقادی به آثاری گفته می‌شود که در آن شخصیت‌ها، اوضاع و احوال حاکم بر اجتماع را رد می‌کنند و برای تغییر آن می‌کوشند. گئورگ لوکاچ نظریه‌پرداز ادبی، تحلیل‌هایی را که رمان‌نویسهای قرن نوزدهم مثل بالزاک از جامعه می‌کردند، واقع‌گرایی انتقادی نامید و این اصطلاح را در آثار ادبی کشورهای سوسیالیستی نیز به کار برد که در آنها نویسندگان با نشان دادن واقعیت‌های ناهنجار موجود و تحلیل وضعیت و موقعیت گروه‌های اجتماعی، نوید امکانات بهتری را در آینده می‌دهند (میرصادقی، ۱۳۷۷: ۲۸۸). در این مرحله، قهرمانان نویسنده «از محیط خویش جلوترند و برای رسیدن به وضع اجتماعی تازه‌ای تلاش می‌کنند؛ یعنی اینکه قهرمانان با وضع موجود در نبردند و برای تغییر آن می‌کوشند» (شیری، ۱۳۸۷: ۱۸۳ و ۱۸۴)؛ به تعبیر دیگر رئالیسم انتقادی «چیزی جز گسترش بخشی به حوزه گزینش واقعیتها و بی‌پروایی در ارزیابی حقیقت، دوری از هرگونه مصلحت طلبی و سپردن داوری به دست عقل و وجدان بشری نیست» (سیدحسینی، ۱۳۶۶: ۱۷۷). رمان دختر رعیت به‌آذین را به‌دلیل ویژگیهایش می‌توان در حوزه رئالیسم انتقادی قرار داد.

۳-۱-۶ رئالیسم سوسیالیستی (واقع‌گرایی اجتماعی)

رئالیسم اجتماعی از سال ۱۹۲۴م. به صورت تازه‌تری کار خود را شروع کرد و نویسندگان به اهمیت کار و تلاش اجتماعی در جامعه خود توجه نشان دادند و در تمام

زمینه‌های اجتماعی و ادبی شروع به پیشروی کردند. تعریفی که «اریک هارتلی» از رئالیسم سوسیالیستی می‌کند چنین است:

رئالیسم سوسیالیستی بر این اصل مبتنی است که کار قدرتی خلّاق دارد و هنر به منزله بسط و انعکاس خلاقیت کار است. این هر دو به طور مستقیم یا غیرمستقیم مناسبات معتبر اجتماعی را منعکس می‌کند و در آن مؤثر است (سیدحسینی، ۱۳۶۶: ۱۷۷ و ۱۷۸).

هنرمند رئالیست سوسیالیستی، باید بتواند درک مناسبی از شرایط اجتماعی داشته باشد و حسّاسیت خود را در قالب اثر هنری عرضه کند.

خرافات‌ستیزی گسترده، تعریض به شماری از عملکردهای هنجار گسیخته در رفتار دینداران دغلباز، بی‌اعتقادی به نذر و نیاز و دعا و زیارت، اهمیت دادن به عمل و پویایی، اعتقاد به آرمانشهر، خط‌کشی دقیق بین حق و باطل و چهره کریمه از باطل نمایش دادن، کینه انقلابی را در درون شخصیت‌ها و مخاطبان پرورش دادن، تأکید بر تضاد طبقاتی، امیدآفرینی و خوش‌بینی نسبت به آینده و اهمیت دادن به آموزش توده‌ها، اعتقاد به مبارزه مسلحانه، نمای درشت دادن به بی‌دریغ بودن و فداکاری کردن، جانبداری از برابری و برادری، جدّیت بیش از حد و بی‌رغبتی به موضوعات غنایی و فکاهی، بخشی از آموزه‌های اندئولوژیک است که یک به یک نشان آنها را می‌توان در آثار نویسندگانی نشان داد که به رئالیست سوسیالیستی گرایش دارند (شیری، ۱۳۸۷: ۹۸).

در واقع، فرق رئالیست انتقادی و سوسیالیستی را می‌توان این گونه بیان کرد که:

رئالیسم انتقادی تعبیری از واقعیت است که خنثی نیست؛ بلکه اشباع از باوری اخلاقی است؛ اما رئالیسم سوسیالیستی کاملاً سیاسی است و بر تمایز اکیدی میان تحریف‌کنندگی ذهنیت و تصحیح‌کنندگی دیالکتیک ذهنی - عینی مبتنی است. واقعیت سوسیالیستی با آرمان سیاسی می‌خواند (دیمیان گرانت، ۱۳۷۶: ۲۵).

در آثار ادبی ایرانی بیشترین نمود رئالیست سوسیالیستی در آثار داستان‌نویسان خراسان مشاهده می‌شود؛ به عنوان نمونه دولت آبادی از میان تیپ‌ها و شخصیت‌های اجتماعی و حرفه‌ای خود، بیشترین توجه خود را به محیط‌های کارگری و دهقانی معطوف کرده و با دقت و مهارت فوق‌العاده‌ای دغدغه‌های آنان را نشان داده است.

۳-۲ رئالیسم و جلوه‌های آن در آثار نویسندگان شمال

ادبیات اقلیمی نوعی از ادبیات است که به منطقه جغرافیایی خاصی تعلق دارد و ویژگیهای

جغرافیایی، اجتماعی، سیاسی، فرهنگی و اقتصادی آن ناحیه را نشان می‌دهد به گونه‌ای که این ویژگیها نشانه تمایز این منطقه با دیگر مناطق است. هر نویسنده اقلیمی ناخودآگاه در آثار هنری خویش، کنشهای مشابهی با دیگر نویسندگان هم اقلیم خود بروز می‌دهد به گونه‌ای که فراوانی این مشترکات می‌تواند سبک یک اقلیم را از اقلیم دیگر متمایز کند.

اوج رشد و گسترش ادبیات اقلیمی در ایران دهه‌های ۱۳۴۰ تا ۱۳۷۰ است. نویسندگان اقلیم‌گرا به سبک رئالیسم، که واقعیت‌های اجتماع به طور آشکار در آن جلوه گر است، توجه ویژه دارند. آنها اغلب برای نشان دادن تپها و شخصیت‌های داستان خویش، هم چنین اوضاع و احوال جامعه، این سبک را برمی‌گزینند. البته هر اقلیم ادبی با توجه به شرایطش به گونه خاصی از رئالیسم توجه بیشتری نشان داده است. نویسندگان شمالی نیز از این قاعده مستثنا نیستند و مبنای داستانهای خود را براساس رئالیسم قرار داده‌اند. این نویسندگان، سبک رئالیسم را برای نشان دادن مستقیم وقایع و شخصیت‌های داستان خویش برگزیدند. در ادامه با بررسی داستانهای اقلیمی شمال، جنبه‌ها و گونه‌های رئالیستی آنها را نشان می‌دهیم. ادبیات اقلیمی گیلان به سه دوره تقسیم می‌شود: از اولین تلاشها تا سال ۱۳۴۰، دهه‌های ۴۰ تا ۶۰ و سالهای ۶۰ تا زمان حاضر. در این پژوهش تنها برخی آثار پنج نویسنده این اقلیم بررسی می‌شود؛ چرا که این نویسندگان هم بزرگترین نویسندگان این اقلیم در سه دوره بوده‌اند و هم جنبه‌های رئالیستی در برخی از آثار آنان به طرز قابل توجهی نمود یافته است. بزرگ علوی و به‌آذین از نسل اول، اکبر رادی و محمود طیاری از نسل دوم و بیژن نجدی از نویسندگان نسل سوم ادبیات اقلیمی گیلان هستند.

۱-۲-۳ گילה مرد از بزرگ علوی

بزرگ علوی هنگام تحصیل در آلمان با آثار نویسندگان بزرگ رئالیست آشنا شد و پس از آن هنگام آفرینش آثار داستانی خویش، نگرش واقع‌گرایانه به زندگی و جامعه پیرامون خود ابراز کرد. وی در کنار صادق هدایت از نویسندگانی بود که داستان رئالیستی را در ایران رواج داد و با ورود به صحنه اجتماع، افکار و عقاید تازه و منتقدانه‌ای را مطرح کرد. همچنین وی در سال ۱۳۰۷ از طریق انجمن فرهنگی رشت با روشنفکران سوسیال دموکرات آشنا شد و تحت تأثیر آموزه‌های کمونیسم و حزب توده

_____ بررسی جنبه‌های رئالیستی آثار داستانی ادبیات اقلیمی شمال

قرار گرفت. بنابراین وی با دیدگاه‌های کمونیستی خود به ترسیم فضا و رویدادهای سیاسی اجتماعی پرداخته است. داستان گیله‌مرد یکی از آثار اقلیمی است که جنبه‌های رئالیستی دارد:

۱-۲-۳- شخصیت‌های رئالیستی

نویسنده رئالیست شخصیت‌های داستان خویش را از میان مردم و از محیطی که بخواهد انتخاب می‌کند.

این فرد ممکن است نمونه برجسته و مؤثر یک عده از مردم باشد؛ ولی فردی مشخص و غیر عادی نیست. نویسنده، قهرمان خود را از میان مردم و از هر محیطی که بخواهد گزین می‌کند و این فرد در عین حال نماینده هموعان خویش و وابسته به اجتماعی است که در آن زندگی می‌کند (سیدحسینی، ۱۳۶۶: ۱۶۸ و ۱۶۹). علوی نیز شخصیت‌های داستانه‌های خود را از محیط پیرامونش انتخاب کرده است. وی شخصیت‌های داستان گیله‌مرد را تحت تأثیر حوادث گیلان و در مدت اقامت خویش در این منطقه برگزیده است که همه از تأثیرات نویسنده از این محیط و اوضاع سیاسی و اجتماعی آن تأثیر می‌پذیرند. در این داستان، شخصیت گیله‌مرد نماینده یک گروه اجتماعی است که در مقابل استبداد اربابان و دولت خودکامه پهلوی مبارزه می‌کردند. این داستان به لحاظ ساختاری شخصیت‌محور است که در آن کنش شخصیت‌ها نقش اصلی را در شکل‌گیری وقایع و کشمکش‌های داستانی ایفا می‌کند. از طریق گفتگوی گیله‌مرد و با مأمور همچنین تک‌گویی خود شخصیت، خواننده به گذشته وی و رفتار و روحیاتش پی می‌برد. بزرگ‌علوی از طریق توصیف شخصیت‌ها سعی در نشان دادن اوضاع جامعه و ویژگیهای آدمهای اطرافش دارد.

در واقع شخصیت‌پردازی علوی، زاییده جست و جوی او در زندگی واقعی و تبدیل پدیده‌های آن به شخصیت‌های داستانی است. این گرایش نشاندهنده ابتکار و خلاقیت اوست در داستان‌نویسی و توجه او به ترسیم دوره‌ای از تاریخ معاصر ایران از راه آفرینش شخصیت‌های رئالیستی که مجموعه‌ای از ویژگیهای روشنفکران و مبارزان آن دوران در وجود آنان تبلور یافته است (شکری، ۱۳۸۶: ۳۰۳).

بخشهایی از داستان در توصیف شخصیت بدین‌گونه آمده است:

گیله‌مرد فقط در این فکر بود که چگونه بگریزد. اگر از این سلاحی که دست وکیل

باشی است یکی دست او بود، گیرش نمی‌آوردند. اگر سلاح داشت اصلاً کسی او را سر زراعت نمی‌دید که این مفتی مأمور بتواند بیاید و او را ببرد. چه تفنگهای خوبی دارند. اگر صدتا از اینها دست آدمهای آگل بود، هیچ‌کس نمی‌توانست پا تو جنگل بگذارد... اگر آنروز تفنگ داشت امروز صغری زنده بود و او محض خاطر بچه شیرخواره‌اش مجبور نبود سر زراعت برگردد و زخم زبان آگل لولماتی را تحمل کند (علوی، ۱۳۷۷: ۶۹ و ۷۰).

گیله‌مرد شخصیتی همه‌جانبه است. او مردی شجاع، عدالتخواه و مبارز است. او بدون ترس و واهمه جنگیده، و دهقانان را جمع کرده و حتی در ده هم سخنرانی کرده است. او عاشق زنش و نگران بچه‌اش است و آن قدر رئوف و پاک است که وقتی محمدولی زورگو و بی‌رحم از او امان می‌خواهد، او را نمی‌کشد:

گریه می‌کرد. التماس و عجز و لابه مأمور مانند آبی که روی آتش بریزند، التهاب گيله‌مرد را خاموش کرد. یادش آمد که پنج بچه دارد. اگر راست بگوید! به یاد بچه خودش که در گوشه کومه بازی می‌کرد، افتاد. باران بند آمد و در سکوت و صفای صبح ضعف و بی‌غیرتی محمدولی تنفر او را برانگیخت (همان: ۷۸).

در این داستان حالات روحی و شخصیت گيله‌مرد و ویژگیهای مأموران از طریق زاویه دید با تمام جزئیات توصیف شده است و از طریق توصیف این شخصیت‌ها با وضعیت رعیت و حاکمان و حکومتیان آن روزگار بخوبی آشنا می‌شویم.

۲-۱-۳ توصیف‌های واقع‌گرایانه

کار اصلی نویسنده واقع‌گرا ارائه تصویر دقیقی از وقایع و جزئیات، چگونگی بیان و فضا و محیطی است که شخصیت‌ها در آن قرار دارند و رفتار خویش را انجام می‌دهند. فضا در داستان گيله‌مرد برحسب واقعیت توصیف شده است؛ یعنی نویسنده کوشیده است تا بدرستی پاسخگوی نیازهای ژانر خاص باشد؛ فضا سازی در خدمت نثر و هدف نویسنده قرار می‌گیرد. ماجرا در شبی بارانی اتفاق می‌افتد و مدام صدای شیون زنی در جنگل به گوش می‌رسد؛ فضای گرفته و بارانی، حرکت مداوم شخصیت‌ها، صداهای نامشخص و نامفهوم، تداعی خاطره‌ها، همه در جهت بیان فضای داستان و قرارگرفتن خواننده و آشناسدنش با محیط و رفتار شخصیت‌ها و پیشبرد هرچه بیشتر داستان کمک می‌کند. در ابتدای داستان توصیف مکان حادثه این طور آمده است:

باران هنگامه کرده بود. باد چنگ می‌انداخت و می‌خواست زمین را از جا بکند. درختان کهن به جان یکدیگر افتاده بودند. از جنگل صدای شیون زنی که زجر می‌کشید، می‌آمد. غرش باد، آوازهای خاموش را افسار گسیخته کرده بود. رشته‌های باران آسمان تیره را به زمین گل‌آلود می‌دوخت. نهرها طغیان کرده و آب از هر طرف جاری بود (همان: ۶۷).

نویسنده با تأکید بر آشفتگی طبیعت برای نشان دادن تلاطم روحی شخصیت‌های داستان، ماجرا را به پیش می‌برد. توصیف حالات گوناگون فضا و طبیعت در کنش داستان نقش مهمی دارد. اگر توصیف صحنه داستان «گیله مرد» از او گرفته شود با داستانی نامفهوم و ناگیرا روبه‌رو می‌شویم؛ قرار دادن شخصیت‌ها در هوای بارانی و مرطوب شمال مقدمات برخورد و کشمکش شخصیت‌های داستان را فراهم می‌کند و موجب گسترش پیرنگ و تحول شخصیت‌ها می‌شود.

۳-۱-۲-۳ انعکاس حوادث تاریخی

داستان گילה‌مرد در فضای سال ۱۳۲۶ یعنی اوایل جریانهای سیاسی، اجتماعی ایران و قبل از کودتای ۱۳۳۲ و قبل از اصلاحات ارضی اتفاق افتاده است. در این دوره بزرگ مالکی و ستم اربابان و حکام به رعیت بسیار زیاد دیده می‌شد. همچنین حکومت نیز به خرده‌مالکان و اقشار آسیب‌پذیر توجهی نداشت. همین امر در نارضایتی رعیت و اعتراض آنان چه علیه دولت، چه مالکان شهرنشین افزایش پیدا کرد. این موضوع درونمایه اصلی گילה‌مرد را تشکیل می‌دهد. علوی با بهره‌گیری از مکتب رئالیسم این داستان را می‌آفریند. گילה‌مرد شخصیتی شجاع است که برضد این شرایط حاکم به مبارزه برمی‌خیزد. پس از شکست فرقه دمکرات آذربایجان، ژاندارمها برای گرفتن بهره مالکانه به روستاها هجوم می‌برند. دو امنیت مسلح نیز گילה‌مرد را، که قبلاً همسرش به دست مأموری کشته شده است برای بازجویی به فومن می‌برند.

ماجراجو، بیگانه‌پرست، تو دیگه خواستی چه کار کنی؟ شلوغ نمی‌خواستی بکنی! خیال می‌کنی مملکت صاحب نداره ... «بیگانه‌پرست» و «ماجراجو» را محمدولی از فرمانده یاد گرفته بود و فرمانده از رادیو و مطبوعات ملی آموخته بود. شش ماهه دولت هم داد می‌زند، می‌گه بیایید حق ارباب بدید. مگه کسی حرف گوش می‌کرد، به مفت‌خوری عادت می‌کنند. پس مالک از کجا زندگی کند؟ مالیات را از کجا بده؟ دولت پول نداشته باشد، پس تکلیف ما چیه؟ ... (همان: ۶۸)

«گیله‌مرد گفت: امسال ابریشم دادم، برنج هم می‌دهم. بعد یک مرتبه گفت: برو قبوضت را بردار بیاور. بیچاره لطفعلی پیرمرد گفت شما که نماینده مالک نیستید. تا آمد حرف بزند سرگرد خواباند بیخ گوش لطفعلی ...» (همان، ۸۶ و ۸۷).

این توصیفات و این گفتگوها نشان می‌دهد که افکار سرکوبگرانه در لایه‌های بالایی حکومتی پرورش می‌یافت و از طریق ابزارهای گوناگون از جمله رسانه‌ها به نیروهای نظامی و امنیتی در سطوح پایتتر تزریق می‌شد. مردم هم اجازه انتقاد و اعتراض نداشتند؛ زورگویی را می‌بینند و متحمل می‌شوند و اگر اندکی اعتراض کنند سرکوب و مجازات می‌شوند.

۴-۱-۲-۳ انواع رئالیسم در آثار بزرگ علوی

همان‌طور که بیان شد، رئالیسم انواع گوناگونی دارد. بررسی‌ها نشان می‌دهد علوی در داستان رئالیستی خود از دو نوع رئالیسم سوسیالیستی و رئالیسم انتقادی بهره برده است:

۴-۱-۲-۳-۱ رئالیسم سوسیالیستی (واقع‌گرایی اجتماعی)

بزرگ علوی در مدت عمر خویش تحت تأثیر جریان سیاسی و کمونیستی قرار گرفت که در دوران وی از جریانهای غالب بود و مدتی نیز طرفدار حزب کمونیست بود. بدین ترتیب اصول مرامی حزب یعنی طرفداری از کار و کارگر و دفاع از حقوق رعیت و کارگران روی علوی تأثیر گذارده است به طوری که این موضوع در گیشه‌مرد به طور بارزی جلوه‌گر است. داستان در قالب رئالیسم اجتماعی و واقع‌گرایانه به ترسیم و تحلیل اوضاع اجتماعی و سیاسی آن زمان می‌پردازد. گیشه‌مرد رعیتی است که حاصل دسترنج وی نصیب اربابان می‌شود و در آخر نیز بهره و نصیبی نمی‌برد. ماموران حکومتی زنش را می‌کشند و خودش را به اسارت می‌گیرند؛ بدین ترتیب توجه به کار به عنوان اصول اولیه رئالیسم سوسیالیستی در اثر بزرگ علوی نمود پیدا کرده است. نویسنده با مدد جستن از نماد امور درونی، ذهنی و حالات عاطفی خود و اجتماع را منعکس می‌سازد و سعی می‌کند که عصیان و مبارزه مکرر با اوضاع آشفته و مهلک جامعه را در طول تاریخ آشکار سازد.

۴-۱-۲-۳-۲ رئالیسم انتقادی

رئالیسم انتقادی به انتقاد از اوضاع و احوال جامعه و فشار و خفقانی توجه می‌کند که بر

افراد اجتماع می‌گذرد. نویسنده رئالیستی از طریق به تصویر کشیدن این اوضاع، نسل‌های بعدی را متوجه کاستی‌ها و فشار سیاسی حکومت وقت می‌کند. نویسنده با سلاح واقع‌بینی به مبارزه برمی‌خیزد و در پی اصلاح جامعه است. رویکرد اصلی بزرگ علوی در این داستان، سیاسی و اجتماعی است. او گילה‌مرد و ماجراهایی را که برایش رخ داده دستمایه بازگویی دغدغه‌های سیاسی و اجتماعی خود قرار داده است. مفهومی که در سراسر این داستان پراکنده شده، انتقاد از حکومت است.

تأثیر وحدت داستان گילה‌مرد، همان ظلم و بیدادی است که مأموران دولتی بر دهقانان یا به بیان روش‌تر، هیأت حاکم بر مردم اعمال می‌کنند و برانگیزنده احساسات خواننده علیه این ظلم و ستم است. در واقع، نویسنده تأثیر واحد وضعیت و موقعیت دشوار زندگی دهقانان شمال را به خواننده القا می‌کند (میرصادقی، ۱۳۹۴: ۴۵۴).

طبقه حاکم به استثمار مردم فرودست می‌پردازد و به هر بهانه‌ای دهقانان را مورد آزار و شکنجه قرار می‌دهد. جان و مال آنها برای زبردستان دولتی و خانها ارزشی ندارد و گویی تنها ابزاری برای تحقق اهداف حاکمان خود هستند. فضای نامساعد اقتصادی نیز از لابه‌لای سطور داستان و ماجراهایی که بازگو می‌شود، قابل درک است. «چه خوب منظره داروغه ویشکاسوقه‌ای در نظر او هست. سالها مردم را غارت کرد و دم پیری باج می‌گرفت. برای اینکه از شرش راحت شوند، او را داروغه کردند» (علوی، ۱۳۷۷: ۶۷).

در این نمونه به‌طرز صریحی از عملکرد حکومت انتقاد کرده است؛ اینکه افرادی که در مناصب دولتی و حکومتی مشغول به‌کارند، عملکرد و کار اصلیشان چیست و چه لطمه و آسیبهایی به مردم وارد می‌سازند.

۲-۳ محمود اعتمادزاده

محمود اعتمادزاده (م.ا. به‌آذین) (۱۲۹۳-۱۳۸۵) نویسنده، مترجم و فعال سیاسی معاصر ایرانی بود. به‌آذین فعالیت‌های ادبی خود را از سال ۱۳۲۰ با انتشار داستانهای کوتاه آغاز کرد؛ یعنی زمانی که به علت جراحت در جنگ جهانی دوم یک دست خود را از دست داده بود. نوشته‌ها و داستانهای کوتاه بیشتری در طول سالهای بعد به رشته تحریر درآورد و با ترجمه آثار شکسپیر، بالزاک، رومن رولان، شولوخوف و نگارش خاطرات

و تجربیاتش از زندانهای دهه ۱۳۵۰ به خدمات ادبی خود ادامه داد. در سالهای زندگی در فرانسه در کنار فراگیری زبان و تحصیلات دانشگاهی با آثار و افکار بسیاری از نویسندگان و اندیشمندان جهان آن روز و نیز با فضای باز و همچنین نوشته‌های مارکسیستی آشنا شد. وی از نویسندگان واقعگرایی است که آثارش در حوزه رئالیسم قرار می‌گیرد. به‌آذین وقایع تاریخی و سیاسی بسیاری در طول حیات خویش دیده و آنان را در نوشته‌های خویش بازتاب داده‌است. رمان دختر رعیت وی از جمله یکی از بهترین رمانهای رئالیستی ایران به شمار می‌رود. در ادامه جنبه‌های رئالیستی این اثر بررسی می‌شود.

۱-۲-۳-۳ شخصیت‌های رئالیستی

در رمان دختر رعیت نویسنده به دلیل پرداختن به جنبش جنگل و گستردگی حوادث در تجسم ویژگیهای فردی و نوعی شخصیت‌ها عملکرد ضعیفی دارد. توجه نویسنده به ظواهر شخصیت‌ها و پرداختن به مسائل سیاسی موجب شده است وی از واکاوی درونی شخصیت‌ها دور بماند (میرعابدینی، ۱۳۸۷: ۱۷۶). با وجود این شخصیت «صغری» در دختر رعیت، نماینده تیپیکال از همه زنان و دختران زحمتکش سرزمین گیلان است که رنجها و مرارتها جزئی از زندگی آنان شده‌است. صغری در مقابل آدمهای زورگو بر نمی‌خیزد؛ بلکه ستم‌پذیری و کار اجباری به صورت عادت برای او درآمده‌است. در آنجا نیز که مورد تجاوز «مهدی» پسر ارباب خود قرار می‌گیرد به سرنوشت خویش راضی‌است. نقطه مقابل او پدرش «احمد گل» است که نماینده رعیتی مظلوم است در میانه نهضت جنگل برای دفاع از حق خویش به آنان می‌پیوندد و سرنوشتش نامعلوم باقی می‌ماند.

حاج آقا با ریش کوتاه رنگ‌کرده، کلاه پوست بخارا به سر، لباده ماهوت پشمی به تن، شال کرمانی به کمر، عبای برک به دوش، چهارزانو روی مسند نرم نشسته بود و زادالمعادی در پیش داشت. خانم هم با ابروی وسمه بسته، کمی سرخاب و سفیداب به گونه‌ها مالیده در میان رخت اطلس گلی و چادر نماز بدل زری آن طرف بساط هفت‌سین روبه‌روی شوهرش نشسته‌بود و دعای تحویل را زیر لب ریشه می‌کرد (به آذین، ۱۳۸۴: ۲۴ و ۲۵).

مخاطب از طریق توصیف کامل با خواندن داستان، ظاهر یک فرد شمالی را کاملاً

درمی‌یابد؛ اما احساسات و شخصیت درونی آنها کمتر بازگو می‌شود و مخاطب کمتر با اندیشه‌های رعیت مظلوم در شرایط اقلیمی شمال آشنایی می‌یابد.

صغری همه این چیزهای قشنگ و رخشنده را مانند رؤیای شیرینی با دهن باز و چشمان خرسند و حیرت‌زده می‌دید و پس از هر چندثانیه به خانم و ارباب خیره می‌شد. اینها کیستند؟ چقدر آراسته و باشکوه‌اند. آرام و شکفته و فارغ از ترسند. هرچه را که آرزو کنند در دسترس دارند. اصلاً زندگیشان در دنیایی که صغری و کس و کارش در آن به سر می‌برند نیست. اینها از مایه‌ای دیگر سرشته‌اند؛ از عالمی دیگر... (همان: ۲۶).

۲-۲-۳ انعکاس حوادث تاریخی

دوران کودکی به‌آذین همزمان با جنبش گیلان و نیز انقلاب روسیه بود. بنابراین در دو دهه نخستین زندگیش، شاهد رویدادهای تاریخی بود که در ذهن و خاطر او تأثیر عمیقی بر جای گذاشت. وی در خاطراتش می‌نویسد:

من با جنگ و انقلاب هم‌سالم. پژواک حریقها و کشتارهای دور و نزدیک، سراسر زندگیم را پر کرده‌است. پنج ساله بودم که تاخت سواران جنگل را رو به سبزه-میدان از پنجره بالاخانه‌مان درگذر ملاعلی محمد رشت تماشا می‌کردم و فریاد زنده‌باد سر می‌دادم (م.ا. به‌آذین، ۱۳۸۷: ۱۷).

دختر رعیت در دوره‌ای از تاریخ ادبی ایران نگاشته می‌شود که حزب توده به‌عنوان جریان اصلی مارکسیسم و ایدئولوژی کمونیستی سوسیالیستی در میان طبقه روشنفکر نفوذ گسترده‌ای دارد. به‌آذین تحت تأثیر دگرگونیهای سیاسی و اجتماعی، گشایش مرزها و عقاید جامعه‌گرا به این حزب پیوست و آرمان خود را در طرح‌ریزی و تحقق حکومت سوسیالیستی می‌جست. به‌آذین با طرح حوادثی همچون پیروزی روسیه در انقلاب، تشکیل قیام جنگل، ورود انگلیسی‌ها و روسها به ایران و قرار داد ۱۹۱۹، زد و بندهای سرمایه‌داران و دولتهای بیگانه با حکومت مرکزی، پیوستن مردم به قیام جنگلی‌ها و انقلابیون، قربانی شدن رعیت، شکست جنگلی‌ها، تفکیک جنگلیها با انقلابیون و سعی می‌کند علاوه بر روایت داستانی از دل اجتماع، حوادث تاریخی عصر را پرورش دهد که تفکر غالب بر رمان است.

جنگلی‌ها در گیلان قوت گرفته بودند و سخت مزاحم می‌شدند. قزاقهای روسی و ایرانی، دو سه بار با توپ و تفنگ برای سرکوب آنها به فومن و کسما رفته بودند.

اما کاری از پیش نبرده بودند. سال گذشته بدبخت مفاخرالملک در نیمه محرم با یک عده طالبش و کردو ترک، داوطلب جنگ با میرزا کوچک خان شده بود و او هم در این راه سررا به باد داده بود. در خود رشت بسیاری از مردم آشکارا از مرام جنگل دفاع می کردند. دیگر ممکن نبود تنها به اقتدار کنسول تزار تکیه داشت؛ زیرا از روسیه هم خبرهای بدی می رسید (م.ا.به آذین، ۱۳۸۴: ۸۴).

وی کوشیده است که ویژگیهای درونی و عینی ماجراهای داستان خویش را با حوادث تاریخی ربط دهد. هر چند اشارت وی به حوادث گیلان، تاریخ وار است و در واقع یک دوره تاریخ گیلان را مرور می کند، اشاره به حادثه نهضت جنگل و ورود ارتش روسیه به گیلان صفحات زیادی از رمان نه چندان بلند وی را در برگرفته است.

حاج ارباب! شما البته درست می فرمایید؛ ولی من در دهات یکسر تنه ایم. هیچکس ندارم. کس و کارم همین دختر است و بس ... خدا عمرتان بدهد! این را به من ببخشید. میل خودت است. ولی، آخر بین عقلت چه می گوید. تو که نمی توانی درست ازش نگهداری بکنی ... نمی توانی خوب تربیتش بکنی ... ای ارباب! ماها تربیت می خواهیم چه کنیم؟ مگر کسی بود که مرا تربیت بکند؟ خوب، خدا عمری داد و من بزرگ شدم، به این سن و سال رسیدم. حالا هم رعیتی می کنم. دختر من هم همین طوره... (همان: ۳۹).

این نمونه نیز بیچارگی و بی اختیارری رعیت را در برابر اربابان بخوبی نشان می دهد؛ پدری که اختیار دخترش را هم ندارد و ارباب است که برای سرنوشت او تصمیم می گیرد که نهایت ظلم و زورگویی را بیان می کند.

۳-۲-۲-۳ توصیفهای رئالیستی

هدف نویسنده رئالیست از تشریح صحنه ها این است که خواننده از شناختن آن صحنه ها بیشتر با قهرمانان و وضع روحی آنها آشنا شود؛ یعنی او فقط در مواردی به توصیف صحنه ها اقدام می کند که به آن نیاز دارد. رمان دختر رعیت از این توصیف صحنه ها پر است. نویسنده برای نشان دادن وضع قهرمانانش و آشناسدن خواننده با حال و هوای داستان، منظره های مختلفی از طبیعت گیلان را تشریح می کند و گاه به توصیف قهرمانان داستان می پردازد:

هوا یکسره روشن شده بود. گنجشکها روی شاخه ها و در کنار برگهای سبز نورسته پرپر می زدند و جیک جیک می خواندند. زاغچه ها با پرواز زمستانه از بالای

شمشادهای بلند رو به سبزه‌های نمناک غوطه‌ور می‌شدند و باز بال برهم زنان روی پرچین‌های زنده می‌نشستند و دم دراز و سیاهشان را علم می‌کردند. نعره گوساله‌ها و گاوها در جواب هم به آهنگ گله‌آمیز در دور و نزدیک شنیده می‌شد. نسیم ملایمی بوی نازک گیاهان نو دمیده را در هوا می‌پراکند... (همان: ۱۰).

انتخاب فضای بومی و منطقه‌ای بر دیگر عناصر اثر همچون انتخاب نامها، شیوه گفتگو و لهجه شخصیت‌ها، وضعیت ظاهری و پوشش آنها و حتی خلق و خوی آنان نیز تأثیر گذاشته است (ایزدیار، محسن و عابدی، ۱۳۹۱: ۷). به‌آذین در توصیف مکان و فضا بسیار موفق است و خواننده می‌تواند خودش را در آن فضای اقلیم شمال احساس کند. «روی ایوان سرتاسری خانه، صندوقهای چاه و چلیک‌های نیل، پر و خالی با بسته‌های پنبه و گونیهای خشکبار مانند دیواری تا نزدیک سقف بالا رفته بود» (به‌آذین، ۱۳۸۴: ۸۷).

۴-۲-۲-۳ جلوه‌های رئالیسم در آثار به آذین

۱-۴-۲-۲-۳ رئالیسم انتقادی

به‌آذین از نخستین نویسندگانی است که برای انتقاد از اجتماع و سنتهای پوسیده قدیمی زمان خود به رئالیسم انتقادی روی آورد. در رمان «دختر رعیت» سعی کرد با قراردادن دو خط خانواده و اجتماع، خانواده را اجتماعی کوچک به شمار آورد و با نشان دادن واقعیتهای اجتماعی، نویسنده‌ای متعهد شناخته‌شود. وی با طرح مسائل اجتماعی همچون قیام جنگل، سرگذشت صغری (شخصیت اول داستان)، ظلم و ستم اربابان نسبت به رعیت و اوضاع و احوال گیلان پس از ورود نیروهای روسی، تصویری روشن از اوضاع آن روزگار را پیش چشم خوانندگان خویش قرار می‌دهد؛ بدین ترتیب خواننده خود درباره فضای ایران به داوری و قضاوت می‌نشیند. البته نویسنده گاهی مستقیم در سیر حوادث دخالت می‌کند؛ در واقع نمی‌تواند خودش را از مسائل جامعه بر کنار نگه دارد و در مورد واقعیتهای بی‌توجه باشد.

شهر به تصرف انگلیس درآمد. رفتار آنان حکایت از وجدان انسانی نمی‌کرد. چندین خانه را که صاحبانشان از هواداران جنگل بودند پاک سوختند و خانه‌های بیشمار دیگران را به نام بازرسی اسلحه به باد غارت دادند. مردم را برای پر کردن سنگرها در کوچه و بازار به بیگاری گرفتند. رفت و آمد شب را ممنوع ساختند. شهربانی را منحل و اسلحه آن را ضبط کردند و حتی کسانی را که جرأت می‌کردند

از کار ایشان خرده بگیرند به سختی به مجازات رسانیدند. فشار آنها بر مردم چندان زیاد و رفتارشان چنان تحقیرآمیز بود که حکمران گیلان ناچار از استعفا گردید و به اعتراض به تهران رفت. فرماندهی انگلیس مائیر، کنسول بریتانیا را حاکم نظامی رشت معرفی کرد... (به‌آذین، ۱۳۸۴: ۹۲).

در اینجا دیگر گویی با روایت داستانی روبه‌رو نیستیم هر نویسنده در حال گزارش تاریخی از یک دوره خاص است. بنابراین به نظر می‌رسد تار و پود اصلی این داستان روایتی انتقادی از یک دوره تاریخی است که نویسنده با بیان زندگی یک خانواده رعیت و ارباب، که با هم ارتباط مستقیم دارند، رنگ داستانی به آن بخشیده است.

۲-۴-۲-۳ رئالیسم اجتماعی

به‌آذین از نویسندگان دوره سوم داستان‌نویسان معاصر است. او با ترسیم واقعیتهای دگرگون‌شونده اجتماعی از شیوه رئالیسم پیروی می‌کند. به‌آذین مانند دیگر واقع‌گرایان می‌گوید: «...می‌توان و باید به یاری هنر، جامعه را دگرگون کرد و شاعران و نویسندگان در برابر مردم و تکامل اجتماعی متعهد و مسئول هستند» (صمیمی: ۱۳۰).

آشنایی با آثار و افکار بسیاری از نویسندگان جهان، آشنایی با اندیشه‌های مارکسیستی، آزادی پس از دوران رضاشاه، آشنایی نزدیک با انقلاب روسیه و قیام جنگل بر دانش ادبی، اجتماعی و سیاسی وی می‌افزاید و می‌کوشد در نوشته‌هایش به استقلال، آزادی و عدالت اجتماعی توجه ویژه نشان دهد. در دختر رعیت، کار شبانه روزی احمدگل در مزرعه و ثمره‌ای که نصیب دیگران می‌شود، صفحات اولیه رمان را برگرفته است:

او مرد است و هزار کار دارد. سر حاصل، ارباب از او برنج می‌خواهد. اینکه شوخی نیست؛ باید کاشت و سهم ارباب را داد. نمی‌شود گفت من یتیم‌داری می‌کردم و نتوانستم برسم. هزارتا از این حرفها یک‌دانه برنج برای ارباب نمی‌شود. زمین مال اوست. قباله اوست. اگر یک سال چهارقوطی از احمدگل کوتاهی ببیند، هیچ‌کاری هم اگر نکند، زمین را می‌گیرد و به دیگری می‌سپارد. رعیت کم نیست. همه لخت، همه گرسنه، همه آماده برای کار کردن» (به‌آذین، ۱۳۸۴: ۸).

بیان واقعیتهای جامعه با پرداختن به نظام ارباب-رعیتی، فقر، فساد، تضاد طبقاتی، زد و بندهای سیاسی و مالی حاکم بر زندگی سرمایه‌داران، نقش زن، محیط خانواده، نفوذ بیگانگان، درگیریهای داخلی و ... به رمان جنبه واقع‌گرایی اجتماعی بخشیده است.

۳-۲-۳ اکبر رادی

اکبر رادی (۱۳۱۸-۱۳۸۶) نمایشنامه‌نویس معروفی بود که چندداستان رئالیستی با رنگ بومی شمال هم آفرید؛ در داستانهای «باران»، «جاده» و «فانوس» زندگی کشاورزان و روستاییان شمال را در فضایی گرفته و ابری و با شیوه واقعگرایانه توصیف می‌کند؛ بدین ترتیب طبیعت و زندگی شمالی در پس‌زمینه همه داستانهای رادی حضور دارد. او ضمن بخشیدن جنبه‌ای اقلیم‌گرایانه به آنها، فضای شکل‌گیری رابطه دراماتیک شخصیت‌ها را ایجاد می‌کند. در این سه داستان صحنه‌های رئالیستی مربوط به تیپها و شخصیت‌های واقعی دیده می‌شود که در ادامه بررسی می‌شود:

۱-۳-۲-۳ شخصیت‌های رئالیستی

رادی به شخصیت‌پردازی در داستانهایش بسیار اهمیت می‌دهد. معمولاً با گفتگوهای که بین شخصیت‌ها صورت می‌گیرد و همچنین رفتاری که آنها دارند، ویژگیهای درونی آنها برای مخاطب به‌وضوح نمایان می‌شود. وی می‌کوشد یک هماهنگی و تناسب بسیار قوی بین شخصیت‌ها و فضای داستان و رخدادها ایجاد کند.

سیر حوادث، کنجکاوی مخاطب را برمی‌انگیزاند. تقابل شخصیت‌ها، کنش و هیجان به‌وجود می‌آورد و زبان سلیس و شاعرانه نویسنده به ارتباط متن و مخاطب عمق بیشتری می‌بخشد. بنابراین در برآوردی کلی باید گفت که رادی نویسنده‌ای حرفه‌ای ست که مبانی واقعگرایی را با دقت و وسواس به کار می‌بندد و از سهل‌انگاری پرهیز می‌کند و آثار خوش ساختی عرضه می‌دارد (عشقی، ۱۳۸۳: ۱۵۶).

یکی از این داستانهای رئالیستی رادی «جاده» است. در این داستان کوتاه، که در فضای مه‌گرفته غروب شمال اتفاق می‌افتد، ماجرای دو مرد همراه (نازعلی و نبی) است که به شنیدن حرفهای یکدیگر تمایلی ندارند؛ زیرا هدف هر کدام از آنها از دیگری جداست. نازعلی می‌خواهد که از پسرش که برای کار به شهر رفته است و از او خبر ندارد با نبی درددل کند؛ اما نبی برای گریز از ورشکستگی در فکر کشاندن نازعلی به پای معامله گوساله‌ای است که قرار است گاوش بزاید.

نبی پیش خودش حساب کرده بود که این طور رسمیت بیشتری خواهد داشت و او ضمن اینکه از وضع بی‌تفاوت خود را حفظ می‌کند، می‌تواند نازعلی را زیر یک فشار عاطفی بگذارد و آن وقت در یک موقعیت استثنایی، معامله را به نفع خودش تمام کند. او نازعلی را خوب می‌شناخت. درست است که آدم وسواسی، اما لوطی

هم هست، خون صاف و مردانه‌ای دارد و ملاحظه نمک‌خوارگی همیشه دست و پایش راست کرده است؛ اما نازعلی مثل اینکه دست نبی را خوانده بود. به همین جهت دعوت او را با تردید عمیقی پذیرفته بود. برای آنکه تن به محظور اخلاق ندهد، دم غروب شامش را در «لشت‌نشا» خورده بود. حالا هم تمام حواسش را جمع کرده بود که بی‌جهت گشاد ندهد (رادی، ۱۳۴۹: ۱۱).

در پایان نیز نازعلی روی همان جاده در حالی که گرفتار افکار خویش است از دست نبی می‌گریزد. دو شخصیت از گذشته مصیبت‌بار خویش و رنج و فلاکتی که گریبانگیر آنان است سخن می‌گویند، اما قصه اصلی در ذهن قهرمانان می‌گذرد. رادی از درگیری ذهنی این دو نفر فضایی دراماتیک می‌سازد (میرعابدینی، ۱۳۸۳: ۱۸۸). رادی هم گفتگوها را مطرح می‌سازد و هم مخاطب را با درگیریهایی ذهنی شخصیت‌ها روبه‌رو می‌سازد و در آفرینش فضای واقعی و در عین حال دراماتیک بسیار موفق است. شخصیت‌های رادی بخوبی بیانگر نگاه و دیدگاه‌های شخصیت انسان شمالی است، انسان‌هایی که طبیعت یکنواخت بر آنها غلبه دارد و با گذر زمان این شخصیت‌ها نمی‌توانند پیشرفت کنند.

موتیف ماندگاری بر روی شخصیت‌های رادی اثر می‌گذارد. برخی از آدمهای رادی در مکان مانده‌اند و پابند آن شده‌اند و دیگر راه‌گزینی ندارند. آدمها در باران بی‌وقفه شمال می‌پوسند. باران برای آدم خاطره‌انگیز است؛ اما غیر از آن ویرانگر و پوساننده هم هست (رضایی راد، ۱۳۸۳: ۱۲۰).

رادی بخوبی توانسته است فضای داستان را که اقلیم شمال است با اندیشه و کردار و گفتار شخصیت‌ها گره بزند و با هم سازگار کند. در داستان «باران» فضای دراماتیک از گفتگوی زن و شوهر و تلاقی آنها ذهنیت و گفتگو ایجاد می‌شود؛ اما این داستان از توصیفها و تشبیه‌های قالبی لطمه دیده‌است که فضا را کدر می‌کند.

زمین پیش چشمانش ترک خورده است و تشنه یک نم آب است. او هنوز به یاد آن روزهای بلند است. روزهایی که صبح مثل سرب روی کومه می‌افتاد و او به اتفاق کوچک خانم به شالیزار می‌رفتند و تا زانو به آب و گل می‌زدند.... و شبهای دم‌کرده شرجی تا خروسخوان که افق رنگ برمی‌داشت و صدفی می‌شد، توی کتام چنک می‌نشست و با تفنگ سرپر دولول کمین می‌کرد که از کوهپایه شغال و خوک وحشی به شالیزار نزنند. چه اشتیاقی!.... و حالا؟ حاصل آن همه تلاش و دلهره

به این سادگی سوخت و سوز می‌شد و هدر می‌رفت (رادی، ۱۳۴۹: ۴۲).

همان‌طور که مشاهده می‌شود ذهنیت شخصیت با توصیفات دقیق در پیش چشم مخاطب است. همچنین در داستان «فانوس»، که بافتی شبیه جاده دارد در ذهن یک ده‌دار و یک دستفروش می‌گذرد که دارند با هم درد و دل می‌کنند، اما فکر هر یک جای دیگری است. نویسنده از طریق کاوشی درونی به تجسم زندگی تیره‌روزان جدا افتاده از هم می‌پردازد. نویسنده با رویکردی واقع‌گرایانه، شخصیت‌هایی می‌آفریند که دغدغه‌های ذهنیشان برای هر خواننده‌ای ملموس و بسیار واقعی است.

داستانهای رادی به دلیل ساختمان دراماتیکشان نویددهنده نمایشنامه او هستند؛ یا به عبارت دیگر رادی داستان‌نویسی را در قالب نمایشنامه‌نویسی ادامه داده است، ساختمان نمایشنامه‌هایش بر جریان روایی بنا شده است که در خطی از زمان و از ورای گفتگوهایش پیش می‌رود و به نقطه اوج می‌رسد (میرعابدینی، ۱۳۸۳: ۱۸۸)؛ حتی نمایشنامه‌های او نیز در فضای رئالیستی و اقلیمی شکل می‌گیرد.

۲-۳-۲ توصیف

اکبر رادی به توصیف بسیار اهمیت می‌دهد و بخش قابل توجهی از روایت‌های داستانش با توصیف فضا یا شخصیت‌ها پیش می‌رود:

دستمال متقال چروک‌خورده‌ای از جیبش درآورد که بوی دماغ می‌داد و روی آن، جابه‌جانشک خشکیده چسبیده بود. یک‌دم توی آن دقیق شد که جای تمیزی پیدا کند. سپس دماغش را توی آن خالی کرد و دستمال را گذاشت جیبش. آن وقت نگاه کنجکاوانه‌ای به ته‌جاده انداخت. خواست خانه‌اش را در آن ته بجوید؛ اما کومه هنوز پیدا نبود. جاده در پرتو نیمه روشن ماه تاب می‌خورد و از میان بوته‌های گزنه وحشی و ساقه‌های عریان درختان آلبالو می‌گذشت و آن‌دورها پشت خانه‌های گالی‌پوش می‌پیچید و گم می‌شد. مه کبود سنگینی پایین زده بود. مزارع یخزده اطراف در خاموشی افسرده‌ای خفته بود. ماه از جایش تکان خورده بود و بالا کشیده بود و چندستاره کوچک مثل مورچه‌های نقره‌ای، لاشه قوز کرده آن را دوره کرده، لنجاره‌کش با خود می‌بردند (رادی، ۱۳۴۹: ۲۱).

همان‌طور که در این نمونه از داستان «جاده» مشاهده می‌شود، توصیفات دقیق است و هرآنچه را شخصیت می‌بیند و می‌اندیشد با جزئیات تمام به وصف کشیده است. در داستان باران نیز توصیفات دقیق و پیش‌برنده روایت است:

اگر تا دو روز دیگر، حتی اگر تا فردا باران نبارد، جواب ارباب لاکانی را چه خواهد داد؟ همین خبیث که کفش را به زمین کوبیده و با او شرط و پی کرده است: «من اینا سرم نمی‌شه، اول پاییز چهل قوطی^۲ برنج مولایی بار اسب می‌کنی، می‌آری دم حجله» و گوم‌گوم پله‌ها رو و بعد زیرلب غریده و بعد این گداغلی، این موجود بی‌صفت که سردرختی‌های او را پیش خرید کرده با او چه‌جوری تا می‌کند؟ او که از چشم‌هایش خون می‌چکد. گل‌آقا پول سردرختی‌ها را وصول کرده بود و رفته بود دوشنبه بازار و پارچه چیت و دبیت و پاتیس خریده بود (همان: ۴۳).

همان‌طور که این نمونه گویا است در این داستان (باران) با بهره‌گیری از توصیف، داستان و ماجراها و دغدغه‌ها را شرح می‌دهد؛ نگرانی از خشکسالی، غمهای شالیکاران (اربابان، سلف‌خرها، بلاهای طبیعی) را به یادشان می‌آورد.

۳-۲-۳-۳ انواع رئالیست در آثار اکبر رادی

۳-۲-۳-۳-۱ رئالیست اجتماعی

زمانی که گیلان در بحبوحه اقتصادی و اجتماعی بود، رادی به آفرینش داستان می‌پردازد. این مضمونها از موضوعاتی است که در آثار چخوف هم فراوان دیده می‌شود. رادی به تأثیر از مکتب رئالیسم به آثار داستانی خود جنبه واقع‌گرایانه می‌بخشد. براساس تعریف «گئورگ لوکاچ» واقع‌گرایی، نمایش آدمهای تیپیک در موقعیتهای تیپیک است و نویسنده واقع‌گرا باید نوعی هم‌نوایی بین ویژگیهای اجتماعی و منفرد اشخاص پدید بیاورد به گونه‌ای که آدمها از منظر روایی ملموس‌تر و قابل‌باور باشند و از لحاظ اجتماعی ویژگیهای عمومی سنخ خود را متجلی کنند (عشقی، ۱۳۸۳: ۱۵۵).

اکبر رادی درباره واقع‌گرایی نوشته‌هایش می‌گوید:

در بعضی از آثار من سایه دست هنرمندانه‌ای دیده می‌شود؛ شاید یک رگه روسی. در این بی‌گمان سایه دست چخوف است؛ اما اینکه چرا چخوف؟ نمی‌دانم. شاید به علت حالت‌های دماغی مشترک؛ شاید هم به جهت مشابهت شرایط تاریخی و وضعیت جغرافیایی، باران، مه و جنگل و دریای دو اقلیم و شاید به دلیل انطباق دوره‌های انتقالی و تجانس رسم و رفتار شخصیت‌های تیپیکال گیلانی (طالبی، ۱۳۸۳: ۴۳۶).

درونمایه داستانهای رادی، فقر و محرومیت طبقات پایین اجتماعی است و فشاری که

از این طریق تحمل می‌کنند. وی مضمون بیکاری و تلاش کارگران و کشاورزان را دستمایه داستان خویش قرار می‌دهد.

۴-۲-۳ محمود طیاری

محمود طیاری از نخستین نویسندگان دهه چهل است که به داستان اقلیمی روی آورد. وی مأمور بهداشت گیلان بود و نوشته‌هایش از برخورد شغلی او در شهرها و روستاهای محل خدمتش تأثیر پذیرفته است. با داستان کوتاه «در پای درخت نارنج»، که در مجله بامشاد به چاپ رسید به جامعه ادبی ایران معرفی شد. او با آثاری همچون خانه فلزی (۱۳۴۱ ش.)، طرحها و کلاغها (۱۳۴۴ ش.) و کاکا (۱۳۴۶ ش.)، که حاوی تصاویری درمورد روستانشینان خطه شمال است، خود را قلمزن حیطه ادبیات اقلیمی شناساند (روزبه، ۸۹). طیاری از نویسندگانی است که شعر و داستان را به هم می‌پیوندد. داستانهای وی نثری موزون و شعروار دارد و از فضایی رئالیستی بهره می‌برد. «طرحها و کلاغها»ی وی در فضایی عشقی و واقعگرایانه نوشته شده است و از مشاهدات مستقیم او در روستاهای ایران خبر می‌دهد.

۱-۴-۲ توصیفهای رئالیستی

طیاری مأمور اداره بهداشت گیلان بود و داستانهایش از واقعیت‌های روستاها در دهه ۴۰ ش. مایه می‌گیرد. فقر و رنج روستاییان و برخورد آنان با مشکلات، موضوع اصلی طرحها و کلاغها را تشکیل می‌دهد. وی توانسته است با رویکردی واقعگرایانه وضعیت روستا و مشکلات و دردهای مردم را بخوبی توصیف کند:

گیرم علف اسبشو از پشت خونه‌ش چید. گیرم هیمه‌هاشو از تو جنگل آورد؛ اما دیگه رو چیکار کنه که خالیه! باس یه چیز باشه که بریزه توش، شاید با قلقلش بچه‌هاشو خواب کنه؟ اینه که می‌گیره، می‌گیره و خط می‌ده. خط که نه سند؛ اما چی گذاشته معلوم نیس. خودشو؟ خونه شو؟ اگه داشته باشد، مال شو؟ ... (طیاری، ۱۳۴۴: ۸۹)

این توصیف به قدری طبیعی است که گویی شخصیت داستان روبه روی تو نشسته و در حال درد دل کردن است. نویسنده با این گفتگو، روایت را پیش می‌برد و فضای پر از درد و فلاکت روستا را وصف می‌کند. فضای داستانهای او منحصر به شمال است. وی برای آشنا کردن خواننده با حال و هوای شمال به توصیفهای رئالیستی روی می‌آورد:

با سنجاقکها می‌رفتم. سایه‌ام به علفها بود و چشمم به آفتاب که روی درختها سرخی زده بود. برگها در باد ناآرام بودند و شالیزار زیر پای باد گسترده بود. دور، انبوه درختان بود. بارور و تناور ... پرواز منحنی چندمرغابی در یک زمینه آبی و خاموش و بی نگاه... کلاغی بر پرچین و گوساله‌ای به درخت. شیهه یک اسب و صدای زنگوله‌ها... (همان: ۴۴).

در این توصیف نیز تمامی عناصر اقلیم شمال وصف شده است. مخاطب می‌تواند رنگ، صدا، تنوع درختان و پرندگان و هرچه را در این مکان وجود دارد درک، و خود را در آن فضا تصور کند.

۲-۴-۳-۲ شخصیت‌های رئالیستی

طیاری شخصیت‌های داستان خویش را از آدمهای معمولی و عادی اطراف خویش انتخاب می‌کند. این افراد که اغلب روستایی و ساده‌اند، شخصیت‌هایی باورپذیر و بشدت واقعگرا برای خواننده هستند. کسی که در محیط شمال زندگی کند، اغلب در برخورد هایش متوجه طرز زندگی و معیشت این قشر از جامعه خواهد شد. کار سخت در شالیزار و بهره‌اندک از زمین از ویژگیهای شایع شخصیت‌های نویسندگان گیلانی است که طیاری نیز از آن پیروی کرده است. زنان نیز به عنوان قشر زحمتکش سهم قابل توجهی در داستانهای او ایفا می‌کنند:

- مادرت کجاست؟ / - رفته لیجارلی ببره.

- تنها رفته؟ / - نه با پدرم رفته.

- لیجار کجاست؟ خیلی دوره؟ / - «معقول راهه طرفهای جنگله»

- کدام یکی شون بیشتر لی میبرن؟ / - پدر

- چقدر لی می بره؟ / - دو پشته

- «مادر چی؟ اونم چیزی می بره؟ / - اوهوم! (همان: ۴۸)

در این بخش نیز گفتگو نشانگر زندگی ساده و پر از مشکلات مردم روستاهای شمال و همان گفتگوی روزمره آنان است. بنابراین سخنان و رفتار شخصیت‌های داستانهای نویسنده، وضعیت زندگی و مشکلات و دغدغه‌ها را بیان می‌کند.

۳-۴-۳-۳ انواع رئالیست در آثار محمود طیاری

۱-۳-۴-۳-۲ رئالیسم اجتماعی

طیاری نیز مانند اغلب نویسندگان شمالی به رئالیسم اجتماعی روی می‌آورد. وی به عنوان

مأمور اداره بهداشت از نزدیک با رنجها و محرومیت‌های روستا و کشاورزان آشناست و با ملموس کردن این واقعیت‌ها به‌طور غیرمستقیم به نقد جامعه خویش می‌پردازد و نشان می‌دهد حکومت در دهه ۱۳۴۰ چگونه کار کشاورزان و روستاییان را به هیچ می‌انگارد: برنج وقتی تو دس رعیت، قیمت نداره! وقت برداشت رو میگم. محصول به‌مفت

میخوان بگیرن. ارزن که نیست لامصبا!»

- دو لنگه چمپا دارم. کیلو چند میخوری؟ / - نه زار!

- بیشتر نمی‌خوری؟ / - نه!

- تازه دغلی هم می‌کنن. تردستی! یه قوتی ت به قپان اونا بیست و نه کیلوئه! سه کیلوت به سنگ اونا یک کیلو و نیمه.

- ای خدا ای پیغمبر این مو نمی‌زنه با یه قوتی...

- نه بریز که بالا بیاد!... (همان، ۵۷)

طیاری در « طرحها و کلاغها » تصویر غمباری از مرارتهای و سختی‌های برنجکاری و کار روی زمین نشان می‌دهد و به‌طور کل تلاش می‌کند داستانهایش را آینه بازتاب مشکلات و مسائل اجتماعی مردم شمال بویژه طبقه پایین دست جامعه قرار دهد.

۳-۲-۵ رئالیسم در آثار بیژن نجدی به صورت جریان سیال ذهن

بیژن نجدی، نویسنده نسل سوم ادبیات اقلیمی گیلان در آفریدن داستان، سبک و سیاقی متفاوت را برگزید و با بهره‌گیری از جریان سیال ذهن راهی نو به عرصه ادبیات اقلیمی گشوده‌است. وی در داستانهای «آرنایرمان و دشنه و کلمات در بازوی من»، «بی فصل و نادرخت»، «به چی می‌گن گرگ به چی می‌گن...» از مجموعه داستان «دوباره از همان خیابانها» و در داستان «خاطرات پاره پاره دیروز» از مجموعه داستان «یوزپلنگانی که با من دویده‌اند» به شیوه جریان سیال ذهن و از طریق تداعی ذهن شخصیت‌ها، حوادث داستان و علت و معلول منطقی آنان را بازگو می‌کند.

حال این پرسش مطرح است که جنبه رئالیستی داستان‌های نجدی چیست. پاسخ این است که بسیاری از داستانهای جریان سیال ذهن یا در حوزه مکتب واقعگرایی است یا برخی از مهمترین ویژگیهای آن را در خود دارد؛ به عبارت دیگر جریان سیال ذهن گاهی رئالیستی است؛ اما چندمعنایی و گاه حوادث غیرواقعی یعنی رئالیسم جادویی و سوررئالیسم را دربردارد (تسلیمی، ۱۳۸۳: ۲۲۴). نجدی نیز از همین شیوه جریان سیال ذهن برای نمود و بیان واقعیت سود جست و از طریق این سبک لایه‌های پیدا و پنهان زندگی

واقعی را نشان داد.

طبق نظر ویلیام جیمز، واضع اصطلاح جریان سیال ذهن، «خاطرات، افکار و احساسها بیرون از دایره آگاهیهای اولیه وجود دارند و علاوه بر این به صورت زنجیره‌ای بر آدم ظاهر نمی‌شوند؛ بلکه به صورت جریان سیال ذهن آشکار می‌شوند» (حسینی، ۱۳۶۸: ۳۰). به عقیده نویسندگان این حوزه، روش سنتی برای نمایش محتویات ذهن شخصیت‌ها کارآمد نیست و نویسنده می‌تواند با نفوذ به ذهن راوی، داستانی ذهنی بنویسد. همچنین نمادگرایی یکی از مؤلفه‌های این گونه داستانها است.

نمادگرایی در داستان جریان سیال ذهن را می‌توان از دو جنبه بررسی کرد: نخست تغییر و تفسیر نمادین عناصر، رخدادها و اجزای زبانی این داستانها در سطح فرد که به خواننده اجازه می‌دهد بسیاری از واژگان، گفتگو، اشیا و رخدادها را نماد مفاهیم کلی‌تری تلقی کند و دیگری مکتب داستان به عنوان موقعیتی نمادین که خواننده می‌تواند از ورای داستان اولیه و ظاهری که شخصیت‌های مختلف در آن حال نقش‌آفرینی می‌کنند، لایه‌های زیرین برای داستان در نظر بگیرد» (بیات، ۱۳۸۷: ۹۵-۱۰۵).

علاوه بر این زبان‌پریشی نیز یکی از مؤلفه‌های این داستانهاست که موجب ابهام‌گونی نیز می‌شود و چه بسا شعرگونه شود؛ به عنوان مثال نجدی در داستانهایش از زبان شاعرانه‌ای که خاص خودش است، استفاده می‌کند و این بهره‌مندی از زبان شاعرانه، داستان وی را دارای پیچیدگیها و ابهاماتی می‌کند که دامن عناصری چون حوادث، شخصیت‌ها، زمان، مکان و ... را می‌گیرد؛ برای مثال در «آرنایرمان، دشنه و کلمات در بازوی من» می‌گوید: «یک شب بین دو تا سیگار عالیه گفت که توی محله آنها شهرداری چند تا چنار کاشته بود، این هوا، نازک و پا کوتاه» (نجدی، ۱۳۷۹، ۱۶). عبارت شاعرانه بین دو سیگار نه تنها کمکی به شناختن شخصیت عالیه نمی‌کند که آن را دچار ابهام نیز می‌کند. آیا عالیه زنی خوشنام و مثبت است یا بدنام و منفی؟ (صدیقی، ۱۳۸۸: ۱۵۴) البته هنگامی که رمانی رئالیستی در دست می‌گیریم که نویسنده از شیوه جریان سیال ذهن استفاده کرده است، باید با کند و کاوی بیشتر در زنجیره تداعیهای ذهنی شخصیت‌ها، واقعیت را کشف، و شخصیت‌ها، فرهنگ و جامعه آنها را درک کنیم. بنابراین در چنین شیوه‌های روایتی نویسنده شرح واقعیات نمی‌کند؛ ولی در عوض

خواننده به عنوان کنشگری فعال به متن راه می‌یابد که در تطبیق ذهنیات خود با تجربیات ذهنی شخصیت‌های داستان به تجربه‌ای تازه دست می‌یابد. بیژن نجدی با این شیوه، آدمهای تنهایی را نشان می‌دهد که در درون خود هیاهوهای بسیاری دارند یا از آن‌رو که دوران نوجوانی را سر می‌کنند در کشاکش خواسته‌های جامعه، خانواده و دریافت‌های خود قرار می‌گیرند یا جوانانی که از هم‌رده‌های خویش وامانده‌اند و به تنهایی تبعید شدند یا کسانی که تنهایی را خود برگزیده‌اند. در تمامی این گروه‌ها، فرد، نمای ظاهری دارد؛ اما در ذهن خود افراد، جایها و دورانه‌های گوناگونی را به‌یدک می‌کشد که هر کدام بخشی از تاریخ معاصر ایران را می‌سازد. جریان سیال ذهن در داستانهای بیژن نجدی نمایانگر درون پرتشویش این انسانهای تنه‌است. این آدمهای مشوش داستانهای نجدی، همه از اقلیم شمال هستند. بنابراین عناصر اقلیمی هم با رنگی متفاوت در این روایت متفاوت نمود پیدا کرده است که در اینجا به آنها پرداخته می‌شود:

۱-۵-۲-۳ طبیعت‌گرایی

طبیعت و اشیا در داستان‌های نجدی پویا وزنده است. وی از عناصر طبیعی به عنوان عنصر مهم داستانهای خویش به صورت جاری و ساری استفاده می‌کند. کوهستان، جنگل، پرندگان مضمونهای عمده داستانهای او را تشکیل می‌دهد.

۱۴۹ مدتها از هر چیزی که به دستم می‌رسید، تکه‌ای در آن می‌کاشتم. یک روز استخوان، یک روز پنبه، یک روز عقربه‌های ساعت و روزها نام پدرت را. بالاخره روزی خواهد رسید که همه اشیا و همه تحرک دوار طبیعت با عطرپوست پدرت در این گلدان رشد کنند و زندگی تک بعدی با طیفی پربرکت و مالا مال از سکوت آغاز شود (نجدی، ۱۳۸۰: ۵۰).

البته همان‌طور که این نمونه نشان می‌دهد، طبیعت در داستانهای وی پیوند عمیقی با انسان دارد و از زاویه دید شخصیت‌های داستان و ذهنیت‌های آنها با این طبیعت اقلیم خاص ارتباط برقرار می‌کند.

۲-۵-۲-۳ شخصیت‌های رئالیستی

شخصیت‌های داستانهای نجدی واقعی هستند؛ یعنی از محیط پیرامون نویسنده به درون داستانها راه پیدا کرده‌اند. شخصیت‌های اصلی در همه داستانهای کوتاه عمدتاً با نامهای

مرتضی و طاهر و زن‌ها ملیحه به خواننده معرفی می‌شوند. گویی داستانهای کوتاه وی سیر حوادث زندگی این شخصیت‌هاست:

درخت زیتون آن قدر پیر شده بود که اگر کسی به آن تکیه می‌کرد با برگهایی که نداشت و دانه‌های زیتونی که نیاورده بود، می‌افتاد. مرتضی از ژاندارمهایی که دنبالش کرده بودند، فرار می‌کرد. رانهایش عرق کرده بود. خستگی از ساق پاها استخوان به استخوان تا مهره‌های گردنش بالا رفته، گلویش را خشک کرده بود و از چشمهایش بیرون می‌ریخت تا جایی برای پنهان شدن مرتضی پیدا کند» (نجدی، ۱۳۷۹: ۱۸۸).

نجدی عناصر اقلیمی را به صورتهای گوناگون با عناصر داستانش پیوند زده است؛ در اینجا که می‌خواهد شخصیت داستانش را به نمایش بگذارد از درخت زیتون (عنصر اقلیم شمال) و بی‌برگی و بی‌ثمری‌اش می‌گوید.

«سه روز پیش بساط کتابفروشی او را در پیاده رو کنار بانک ملی جمع کرده بودند و هر دو روز گذشته (دلم می‌خواد بزنم یه چیزی رو بشکنم) لخلخ در خیابانها و محلات رشت راه رفته بود» (همان: ۱۳۹).

نجدی گاهی همانند این نمونه در داستانهایش زاویه دید داستان را بدون قرینه تغییر می‌دهد و با این کار می‌خواهد ذهنیات شخصیت را نیز به خواننده منتقل کند که مخاطب دقیقتر و نزدیکتر با واقعیات روبه‌رو شود:

«مرتضی به یاد آورد که بعد از آن درد روی شقیقه‌هایش فقط رانهایش را از ترس به هم چسبانده بود (مسخره‌س آدم گاهی یادش می‌ره که می‌شه گریه کرد)» (همان: ۱۴۱). وی در این نمونه هم با تغییر زاویه دید و ایجاد زمان‌پریشی، دغدغه‌های ذهنی شخصیت را بیان کرده است، بدین ترتیب با پررنگ کردن خطوط زبانی و محوریت زبان، شخصیت‌پردازی‌هایش را متفاوت‌تر جلوه می‌دهد و موفق می‌شود با این شگردها خواننده را به لذت متنی برساند.

۴. نتیجه‌گیری

موج ادبیات اقلیمی شمال با رمان دختر رعیت به‌آذین و داستان کوتاه گیله‌مرد بزرگ علوی شروع شد و با مجموعه داستانهای محمود طیار، اکبر رادی، کاظم سادات اشکوری و بیژن نجدی به شکوفایی رسید. حوادث سیاسی همچون نهضت جنگل و

قیام میرزا کوچک خان، طبیعت ویژه، تلاش ماهیگیران و صیادان، هوای مه‌آلود و بارانی شمال به عنوان پس‌زمینه رویدادها در آثار نویسندگان شمالی نمود خاصی دارد. موج ادبیات اقلیمی دهه ۴۰، همان‌طور که بر نویسندگان جنوب تأثیر گذاشت، نویسندگان شمالی را نیز به تکاپو واداشت. اقلیمی‌نویسان معمولاً بهره‌گیری از سبک رئالیسم را برای نشان دادن هرچه بهتر اقلیم مناسب می‌یابند؛ البته بسته به شرایط هر اقلیم و دیدگاه فکری نویسنده از نوع خاصی از انواع واقعگرایی استفاده می‌شود. در ادبیات اقلیمی جنوب به علت باور به موجودات وهمی و خیالی رئالیسم جادویی نمود چشمگیری دارد و در ادبیات اقلیم شمال به دلیل مشکلات معیشتی، کارهای سخت و رنج مردم برای امرار معاش، رئالیسم اجتماعی به‌طور گسترده‌ای مطرح است. همچنین در ادبیات این اقلیم به انقلاب روسیه و قیامهای منطقه‌ای و سبک زندگی مالک و رعیتی نیز توجه چشمگیری شده است که تأثیر گسترده‌ای بر این منطقه گذاشت و نویسندگان دیدگاههای انتقادی خود را نسبت به این امور مطرح کردند؛ بنابراین بعد از رئالیسم اجتماعی، گرایش به رئالیسم انتقادی در ادبیات اقلیمی شمال مشاهده می‌شود.

در این پژوهش چند اثر برتر ادبیات اقلیمی شمال، که جنبه‌های رئالیستی در آنها نمود بیشتری داشت، بررسی شد. به‌آذین و علوی، که از نسل اول اقلیمی‌نویسان شمال بودند در دو اثر دختر رعیت و گیلهمرد، نگاهی واقعگرایانه، اوضاع سیاسی، اجتماعی و احوال طبقات مختلف مردم را نشان می‌دهند و به مضمونهای فقر کارگران، ستمگری اربابان و ستم‌پذیری و گاه ستم‌ستیزی رعیت و انتقاد از اوضاع نابسامان اجتماعی و معیشت نامطلوب انسانهای بی‌پناه می‌آفرینند؛ شخصیت‌هایی می‌آفرینند که از دل مردمان همین اقلیم برآمده‌اند؛ با همان لحن و زبان و لباس و غذا و فرهنگ و اعتقادات؛ با همان مسائل و مشکلات. بنابراین واقعگرایی اجتماعی و انتقادی با یکدیگر در داستانهای آنها مشاهده می‌شود. همچنین بین نویسندگان نسل دوم، اکبر رادی در دو داستان «باران» و «جاده» و محمود طیاری در داستان «طرحها و کلاغها» با توصیف هرچه تمامتر وضعیت مردمان محروم از طبقات پایین‌دست اجتماع را در این اقلیم روایت‌کنند. علاوه بر این رادی آثار ویرانی و ورشکستگی را نشان می‌دهد که از موجبات جنگ است، و سراسر کشور را فراگرفته است. بر این اساس نمودهای رئالیسم اجتماعی نسبت به دیگر انواع بیشتر و پررنگتر است.

بیژن نجدی نیز به عنوان نویسنده نسل سوم ادبیات اقلیمی شمال به مکتب رئالیسم گرایش داشته است؛ ولی تفاوت وی با دیگر نویسندگان نامبرده در این است که وی از طریق بهره‌گیری از جریان سیال ذهن، راهی نو به عرصه ادبیات اقلیمی گشود. وی از طریق تداعی ذهن شخصیت‌ها، حوادث داستان و علت و معلول منطقی آنان را بازگو می‌کند و شرایط اجتماعی زمانه را تحت تأثیر مکتب واقعگرایی اجتماعی شرح می‌دهد. حتی می‌توان گفت چون در این داستانها مخاطب با ذهنیتهای شخصیت‌ها از نزدیک روبه‌رو می‌شود، واقعگرایی در آن ملموس‌تر است. جریان سیال ذهن در داستانهای بیژن نجدی نمایانگر درون پرتشویش این انسانهای تنهای اقلیم شمال است. همچنین وی پیوند عمیقی بین انسان و طبیعت در اقلیم شمال را بخوبی در داستانهایش جلوه‌گر می‌کند. بنابراین بیژن نجدی نیز تنها به واقعگرایی اجتماعی نظر دارد. در تمامی این آثار نیز جغرافیا، انواع شغلها، گونه‌های گیاهی و حیوانی، پوشش، خوراک با زبانی بسیار قوی، زبانی که از کلی‌گویی‌های پیشین فاصله گرفته است با تمام جزئیات توصیف می‌شود که از طریق آنها مخاطب، خود را در فضای واقعی و ملموس اقلیم شمال می‌یابد.

پی‌نوشتها

1. magic realism

۲. تکه کوچکی از شالیزار که دورش با مرز مشخص شده است .

فهرست منابع

- اعتمادزاده، محمود؛ (۱۳۷۸) *از هر دری (زندگینامه سیاسی - اجتماعی)*؛ تهران: دوستان.
- _____؛ (۱۳۸۴) *دختر رعیت*؛ تهران، انتشارات دنیای نو.
- ایزدیار، محسن و الهام عابدی؛ (۱۳۹۱) «بررسی تطبیقی رمان «همسایه‌ها» اثر احمد محمود و «دختر رعیت» از دو دیدگاه ساختاری و محتوایی»؛ *فصلنامه زیبایی‌شناسی ادبی*، س سوم، ش ۱۲، ص ۱۲۹-۱۵۴.
- بیات، حسین؛ (۱۳۸۷) *داستان‌نویسی جریان سیال ذهن*؛ تهران، انتشارات علمی و فرهنگی.
- پرهام، سیروس؛ (۱۳۶۰) *رئالیسم و ضد رئالیسم در ادبیات*؛ چ ششم، تهران، انتشارات آگاه.
- تسلیمی، علی؛ (۱۳۸۳) *گزاره‌هایی در ادب معاصر ایران (داستان)*؛ تهران: نشر اختران.
- حسینی، صالح؛ (۱۳۶۸) «جریان سیال ذهن»؛ *ماهنامه مفید*، س سوم، ش ۱۰، ص ۲۵-۴۲.

_____ بررسی جنبه‌های رئالیستی آثار داستانی ادبیات اقلیمی شمال

- رضایی‌راد، محمد؛ (۱۳۸۳) «ریخت‌شناسی شخصیت در آثار اکبر رادی»؛ شناختنامه اکبر رادی، به کوشش فرامرز طالبی، تهران، نشر قطره.
- سیدحسینی، رضا؛ (۱۳۶۶) مکتبهای ادبی؛ تهران: چ نهم، تهران: انتشارات نیل.
- شکری، فدوی؛ (۱۳۸۶) واقعگرایی در ادبیات معاصر؛ تهران: انتشارات آگاه.
- شیری، قهرمان؛ (۱۳۸۷) مکتبهای داستان‌نویسی در ایران؛ تهران: چشمه.
- صدیقی، علیرضا؛ (۱۳۸۸) «اسباب و صور ابهام در داستان‌های بیژن نجدی»؛ پژوهش زبان و ادب فارسی، ش ۱۲، ص ۱۴۷-۱۶۱.
- صمیمی، محمدباقر؛ (اسفند ۱۳۸۰ و فروردین ۱۳۸۱) «چند دهه حضور در عرصه ادبیات داستانی و فعالیت اجتماعی»؛ کلک، ش ۱۳۰، ص ۳۲-۳۳.
- طالبی، فرامرز؛ (۱۳۸۳) شناختنامه اکبر رادی؛ تهران: نشر قطره.
- طاهری، قدرت‌الله؛ (۱۳۸۱) «بررسی و تحلیل جریان‌های سیاسی داستان‌نویسی معاصر»؛ پژوهش زبان و ادب فارسی، ش اول، ص ۸۰-۸۵.
- طیاری، محمود؛ (۱۳۴۴) طرحها و کلاغها؛ رشت: طاعتی.
- عشقی، بهزاد؛ (۱۳۸۳) «نویسنده‌ای حرفه‌ای و ممیزی سیاسی»؛ شناختنامه اکبر رادی، به کوشش فرامرز طالبی، تهران: نشر قطره.
- علوی، بزرگ؛ (۱۳۷۷) گیلۀ مرد؛ تهران: انتشارات نگاه.
- گران، دیمیان؛ (۱۳۷۶) رئالیسم؛ ترجمه حسن افشار، چ دوم، تهران: نشر مرکز.
- میرعابدینی، حسن؛ (۱۳۸۳) «داستان نویسی اکبر رادی»؛ شناختنامه اکبر رادی، فرامرز طالبی، تهران: نشر قطره.
- میرصادقی، جمال و میمنت؛ (۱۳۷۷) واژه نامه هنر داستان‌نویسی؛ تهران: انتشارات کتاب مهناز.
- نجدی، بیژن؛ (۱۳۷۹) دوباره از همان خیابانها؛ چ دوم، تهران: نشر مرکز.
- _____؛ (۱۳۸۰) یوزپلنگانی که با من دویده‌اند؛ چ سوم، تهران: نشر مرکز.
- _____؛ (۱۳۸۰) داستانهای ناتمام؛ تهران: نشر مرکز.

